

T.C.
VAKIFLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2024 • Sayı: 62

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Aralık 2024 - Sayı: 62 - Hakemli dergidir. Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Vakıflar Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı ve EBSCO veritabanı tarafından taranmaktadır.

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Sinan Aksu

Yayın Koordinatörü

Hayrullah Çelebi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Hilal Aydemir

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurtoğlu

Teknik Editör

Dr. Hasan Demirtaş

İngilizce Editörü

Dr. Eva Stamoulou Oral

Yayın ve Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Halit Çal	Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aladin Husic	Sarajevo Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz Kurt	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Kayhan Orbuç	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Oruç	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Demir	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Miyase Koyuncu Kaya	T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Dr. Murat Yılmaz	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Muhamed M. Arnaod	The World Islamic Sciences and Education University / Ürdün
Prof. Dr. Fahameddin Başar	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Bulut	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin Çınar	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Çizakça	KTO Karatay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Géza Dávid	Institute of Oriental Studies / Macaristan
Prof. Dr. Abdülkadir Dündar	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan	Ege Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Süreyya Faroqhi	İbn Haldun Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Khalifa Hammache	Emir Abdelkader University / Cezayir
Prof. Dr. Mefail Hızlı	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Adnan Kadric	University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Mustafa Kara	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kazıcı	Marmara Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Bilal Kemikli	Uludağ Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Heath W. Lowry	Bahçeşehir Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Numan	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak	TOBB Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Öz	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Suphi Saatçi	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Haşim Şahin	Sakarya Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsrev Subaşı	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal	Pamukkale Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eugenia Kermeli Ünal	Hacettepe Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız	Hacettepe Üniversitesi (Emekli) / Türkiye
Prof. Dr. Musa Yıldız	Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali Yılmaz	Uşak Üniversitesi / Türkiye
Dr. Mevludi Arslan	Hırvatistan Meşihati Başkan Yardımcısı / Hırvatistan
Dr. Nazif Öztürk	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Emekli) / Türkiye
Dr. Vedat Şahiti	Kosova Baş Müftülüğü / Kosova

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki sorumluluğu yazarına aittir.

Yazışma Adresi

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Atatürk Bulvarı No:10 Ulus / Ankara / Türkiye

Tel: (0312) 509 60 00 - Faks: (0312) 324 47 22

e-posta: vakiflardergisi@vgm.gov.tr web: www.vgm.gov.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar

Baskı: Sözcü Yayıncılık

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sokak No: 26/47 Altındağ / Ankara

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Takdim	3
Önsöz	5

Anadolu'daki Samut Lakaplı Mutasavvıflar:

Türbe, Tekke veya Zâviyeler Bağlamında Anadolu Samudiliği	9
--	----------

Sufis Known as "Samut" in Anatolia: Anatolian Samudism in the Context of Tombs and Dervish Lodges (*Zawiyas*)

Gökhan Yurtoğlu

Kastamonu Pınarbaşı İlçesi Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Zaviyesi ve Vakıfları	23
--	-----------

Ömer Seydi (Duâlı Seydi) Lodge and Waqfs in Kastamonu's Pınarbaşı District

Cevdet Yakupoğlu - Veli İlker Dağsever

Vakıf İşlemlerinde Kadının (Mahkemenin) Rolü:

İzn-i Sultânî, İzn-i Kâdî ve İzn-i Mütevellî	53
---	-----------

The Role of Qadi (Court) in Waqf Transactions: Sultan's Approval, Qadi's Approval, and Trustee's Approval

Hamdi Çilingir

Ruûs Defterlerine Göre Galata Kazası'ndaki Vakıflar (1585-1700)	71
--	-----------

Waqfs in Galata According to Ruûs Books (*Ruûs Defterleri*) (1585-1700)

Sevgi Akkoyun

Vakıf Muhasebe Defterleri Işında Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)	99
---	-----------

A Segment of the Administrative and Financial History of the Koza and Pirinç Inns in Bursa Based on the Waqf Accounting Books (1574-1835)

Nazenin S. Güler

Sayda Hz. Ömer Camisi (Cami-i Kebir) Vakfı 1844-1908	125
---	------------

The Waqf of the Great al-Omari Mosque in Sidon (1844-1908)

Kürşat Çelik

Bursa'da Vakıf ve Kamu Eserlerinin Tamirat Masrafları (1852-1853)	143
--	------------

Repair Expenses of Waqf and Public Works in Bursa (1852-1853)

Muhammet Furkan Mestan - Kadir Arslanboğa

Vakıf Kültürü Kapsamında Kültürel Mirasın Korunması ve Yaşatılması	171
---	------------

Protection and Preservation of Cultural Heritage within the Scope of Waqf Culture

Batuhan Mumcu

Ankara Vakıf Eserleri Müzesi, Şeyh Bahşi Mescidi Vaaz Kürsüsü

Mevcut Koruma Durumu ve Önerileri	185
--	------------

Ankara Waqf Museum, Current Conservation Status of the Sheikh Bahşi Masjid Sermon Chair and Recommendations

Cemile Yıldırım Altun - Murat Cura

Vakıf Muhasebe Defterleri Işında Bursa'da Koza ve Piriñç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)*

Nazenin S. Güler**

Öz

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin imar ve inşasında vakıf sistemi önemli rol oynamıştır. Vakıf sisteminde insanların en çok ihtiyaç duyduğu alanlara cevap verebilecek hizmetlerin sağlanması temel bir prensiptir. Bu prensip gereği Sultan II. Bâyezid, birçok yerde olduğu gibi, önemli ticaret merkezlerinden biri olan Bursa şehrinde de 1491 yılında Koza Hanı ve 1508 yılında Piriñç Hanı isimleriyle bilinen iki önemli han inşa ettirmişti. Bu hanlar gelir ve gider kayıtları ile muhasebe defterlerine konu olmuşlardır. Bu çalışma söz konusu iki hanın tarihsel süreç içerisindeki iç işleyişi, personel kadrosu, fonksiyonel özellikleri ve bu hususlarla ilgili değişimleri bütüncül bir yaklaşımla ele almaktadır. Yapılan incelemede elde edilen sonuçlar 1574 ve 1835 yılları arasındaki kayıtlardan oluşan muhasebe defterlerine dayanmaktadır. İncelenen muhasebe defterlerinden tespit edilen sayısal veriler ilgili başlıklar altında bulunan tablolara aktarılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Bursa, Sultan II. Bâyezid, vakıf, Koza Hanı, Piriñç Hanı.

A Segment of the Administrative and Financial History of the Koza and Piriñç Inns in Bursa Based on the Waqf Accounting Books (1574-1835)

Abstract

The waqf system played an important role in the zoning and construction of cities in the Ottoman Empire. A basic principle of the waqf system was providing services that addressed people's most urgent needs. In accordance with this principle and as he did in many locations, Sultan Bayezid II built two important inns in the city of Bursa, an important Ottoman trade center: Koza Inn in 1491 and Piriñç Inn in 1508. These inns were the subject of accounting books by virtue of their income and expenditure records. This study adopts a holistic approach to examine the internal functioning of the two inns, their staff, functional features, and changes related to these issues throughout the historical process based on numerous accounting books dated between 1574 and 1835. The numerical data that was obtained from these books was transferred to tables under the relevant headings.

Keywords: Bursa, Sultan Bayezid II, waqf, Koza Inn, Piriñç Inn

* DOI: 10.16971/vakiflar.1338621

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Ağustos 2023 / August 2023

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2024 / October 2024

** Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitlis-Türkiye; e-mail: sguler@beu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6792-4860.

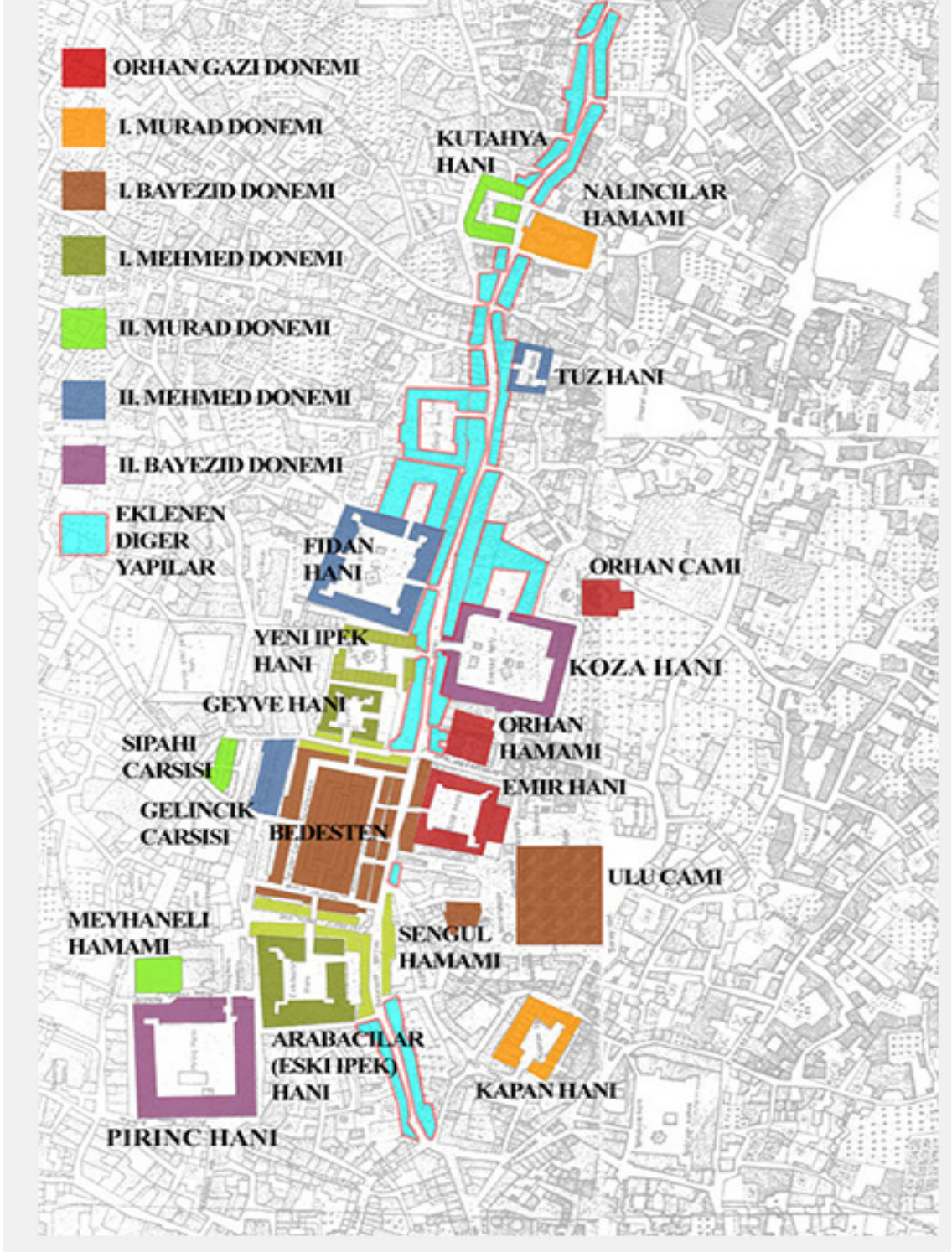
Giriş

Coğrafi konumu itibariyle önemli bir ticaret kenti olan Bursa 1326 yılında Osmanlı hâkimiyetine alınmıştı. Bursa'nın fethi Osmanlılar için bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi: Çünkü bu tarihi adımla beraber Osmanlılar, yarı göçebe bir sınır beyliği niteliğinden sıyrılarak bir başkentten yönetilen, sınırları, yerleşik halkı ile ülkeyi koruyan, genişleten düzenli bir ordu ve yönetim örgütüyle gerçek bir devlet haline gelmişlerdi (Ergenç, 2014: 1-2; Emecen, 2016: 43). Fetihden sonra şehirde hızlı bir imar faaliyeti başlamıştı (Cantay, 1996: 499). Bu imar faaliyetleri başta padişahlar olmak üzere hanedan mensupları ve yakınlarının yanı sıra vezirler, ağalar, beylerbeyi, şeyhülislamlar defterdarlar ve diğer önemli devlet adamları tarafından icra edilmekteydi (Orbay, 2012b: 66). Özellikle ilk beş padişah döneminde yapılan imar faaliyetleri sonucunda Bursa yeniden inşa edilmişti (Ergenç, 2014: 70-74). Orhan Gazi'den (1324-1362), II. Murad'a (1421-1444, 1446-1451) kadar gelen padişahlar birçok hizmeti bir arada sunan büyük külliye inşaat ettirmişlerdi.¹ Bursa'da inşa edilen bu vakıf eserlerle birlikte şehir Osmanlı kimliğine bürünerek ilk Osmanlı şehirciliğinin şekillendiği bir kent olmuştu (Ülken, 2006: 24-30).

Her biri bir semtin merkezini teşkil eden selâtin külliyesi ile vüzerâ vakıfları, şehrin gelişim istikametini tayin etmişti. İnşa edilen vakıf yapıları ile bu istikamet II. Murad döneminde belirginleşmiş bir şekilde vücut bulmuş ve sonrasında yapılan vakıf yapıları da bu istikamet doğrultusunda tasarlanmıştı. Nitekim Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen yapılar öncekilerin etrafında kümelenerek şehrin fiziki dokusunu sıklaştırma yönünde bir seyir almıştı. II. Bâyezid, Kanunî ve daha sonraki padişahlar döneminde şehrin artan ve yoğunlaşan ticarî hayatının ihtiyaçlarını karşılayacak yeni yapılar inşa edilmişti (Cezar, 1983: 35-38; Gerber, 1988: 62; Ergenç, 2014: 24-25). Şehrin ticarî yapıları, aşağıdaki haritada da görüldüğü gibi (Şekil-1), Orhan Gazi Külliyesi'nin etrafında yayılarak belirli bir sistem içerisinde gelişmiştir (Cezar, 1983: 35-40).

Osmanlı Devleti'nin ilk siyasi merkezi olan Bursa aynı zamanda uluslararası ölçekte önemli bir ticaret merkeziydi (Çizakça, 1980: 142-145; Gerber, 1988: 114-115; Orbay, 2012b: 66; Genç, 2019: 51-52). Dünyadaki en büyük ipek sanayii ve ticaret² merkezlerinden biri olan Bursa'nın şehir merkezinde bulunan -şekil 1'de görüldüğü üzere- çarşı, bedesten ve büyük hanlar dönemin ticarî faaliyetlerinin önemini ve yoğunluğunu yansıtmaktadır (İnalçık vd. 2005: 38-39; Gerber, 1988: 114-115,120; Orbay, 2007: 131). Bu bağlamda ticaret merkezi olarak kullanılan yapılar hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir.

1 Bu külliye şunlardır: Orhan Gazi Külliyesi, I. Murad Hüdâvendigar Külliyesi, Yıldırım Bayezid Ulucami ve Yıldırım Bayezid Külliyesi, Çelebi Mehmed Külliyesi, II. Murad Muradiye Külliyesi (İnalçık, 1992: 449; Ateş, 2017: 157; Gerber: 153).
2 Bursa ipek sanayi ve ticareti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çizakça (1980: 142-152).

Şekil 1. Bursa'nın ticari yapıları

Kaynak: <http://www.bursaarastirmalarimerkezi.com/geçmişten-gunumuzze-bursa-tarihi-ticaret-aksi/> (Erişim tarihi: 05.02.2024).

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Piriñ Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

Ticaret merkezleri için inşa edilen yapılar kuruldukları mevkilere ve fonksiyonlarına göre han ve kervan-saray şeklinde adlandırılmıştır: Şehir içinde konaklama, üretim ve ticaret amacıyla yapılan yapılara han; anayollar üzerinde kurulan ve çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde organize edilen yapılara ise kervan-saray denilmiştir (Güran, 1976: 1; Akalın Eryavuz, 2022: 299). Şehir içi hanlar konaklama, üretim, mal ve eşyanın depolanması, satılması gibi önemli fonksiyonlara sahipti. Bu yapılar fonksiyonel özellikleri itibarıyla ticari faaliyetin birçok alanında önemli roller üstlenerek şehrin ekonomik ve sosyal hayatına yön vermekteydi. (Ersoy, 1999: 1-2). Özeldede şehir genelde ülke ekonomisine önemli katkıları olan şehir içi hanları Osmanlı'da ilk olarak Bursa ve çevresinde kurulmuştu. Osmanlı ilk şehir içi hanı Bursa'da Orhan Gazi tarafından yaptırılan Emir Hanı'dır (Ayverdi vd. 1976: 105, 196; Güran, 1976: 10; Kepecioğlu, 2010: 30; Yalçiner, 1997: 753; Bursa Çarşısının İncisi Koza Hanı: 15). Sonrasında şehrin ihtiyaçları doğrultusunda çok sayıda han kurulmuştur. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir; *Kapan Hanı, Çukur Hanı, Tuz Hanı, Tahıl Hanı, Fidan Hanı, Katır Hanı, Kuşbazlar Hanı, Yoğurt Hanı, İpek Hanı, Hacı İvaz Paşa Hanı, Büyük Zeytin Hanı, Küçük Zeytin Hanı, Bâlî Bey Hanı, Karaca Bey Hanı, Yeşil Hanı, Nalbur Hanı, Molla Hüsrev Hanı, Başçı İbrahim Hanı, Hasan Paşa Hanı* (Ayverdi, 1953: 63-64; 1976: 196-20; Dörtok, 2001: 135; Alkan, 2019; 134-135). Bu isimlerden de anlaşıldığı gibi hanlar işlevlerine, içinde üretilen, depolanan veya pazarlanan ürünlere göre isimlendirilmiştir (*Bursa Çarşısının İncisi Koza Hanı*, 2009: 17; Akalın Eryavuz, 2022: 299; Akar, 2009: 271). Elçi Hanı, Piriñ Hanı ve Koza Hanı gibi.

Sultan II. Bâyezid tarafından kurulan Koza (1491) ve Piriñ (1508) hanları birer ticarî kuruluş olarak Bursa şehrinin iktisadî, sosyal ve kültürel hayatına önemli katkılar sunmuş ve yaklaşık beş buçuk asırlık geçmişiyle günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Çalışmamızın odağı olan bu iki hanın 1574 ve 1835 yılları arasındaki idari ve mali tarihine geçmeden önce bu hanların bânisi Sultan II. Bâyezid'in vakıf eserlerine kısaca değinmek gerekir. Sultan II. Bâyezid (1481-1512), ülkeyi bayındır hale getirmek için başta payitaht İstanbul olmak üzere memleketin farklı yerlerinde çeşitli fonksiyonlara sahip birçok vakıf kurmuştur: Edirne (1485),³Amasya (1496)⁴ ve İstanbul'da (1505)⁵ dinî, iktisadî, eğitsel, sağlık, sosyal, kültürel gibi birçok hizmeti bir arada sunan üç büyük külliye inşa ettirmiştir. Validesi adına Tokat⁶ ve Amasya'da, şehzadeler ve kardeşi Sultan Mustafa adına Bursa'da vakıflar kurmuştur. Kocaeli'nin İznik nahiyesinde Mevlana Hacı Muslihiddin tarafından kurulan vakfın çeşitli giderlerinin karşılanması için birçok gelir kaynakları vakfetmiştir (Güler, 2021: 15). Vakıf Sultan, İstanbul'da 31 ve İstanbul dışında da sayısı 71'e varan cami, mescit, mektep, medrese, imâret, tekke, zaviye, çeşme, suyolları, köprü, kale ve han gibi çok sayıda hayrat yaptırmıştır (Yüksel, 1983: 185-187).

Koza ve Piriñ hanları farklı yönleriyle birçok araştırmaya konu olmuştur. Ancak bu araştırmalar daha ziyade mimarlık ve sanat tarihi gibi farklı alanlarda yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarına konu olmuştur.⁷ Bursa'yı çeşitli yönleriyle konu alan çalışmalarda Bursa'nın diğer hanları ile birlikte Koza ve Piriñ hanlarının da isimleri zikredilmiştir. Örneğin Halil İnalçık ve Özer Ergenç'in Bursa üzerindeki çalışmalarında her iki hanın da şehir ticaretindeki rolü ve önemine değinilmiştir. Kâmil Kepecioğlu'nun *Bursa Kütüğü* (III. ve. IV. ciltlerinde) ve *Bursa Hanları* çalışmalarında, Kâzım Baykal'ın "*Bursa ve Anıtları*" adlı çalışmasında, Semavi Eyice "*Koza Hanı*" (Eyice, 2002: 231-323) ve Doğan Yavaş'ın "*İpek Hanı*" (Yavaş, 2007: 285-286), İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan çalışmalarında hanların tarihi, konumu ve mimarisi hakkında bilgi verilmiştir. Bursa Osman Gazi Belediyesi tarafından hazırlanan "*Bursa Çarşısının İncisi Koza Hanı*, 2009" adlı çalışmada koza ticaretinde dünya çapında önemli bir konuma sahip olan Koza Ha-

3 Edirne'de kurulan külliyesi için bkz. Kazancıgil (1997). Külliye'nin mali tarihi için bkz. Orbay (2012).

4 Amasya'da kurulan külliyesi için bkz. Doğanbaş (2010); Dündar (2003).

5 İstanbul'da kurulan külliyesi için bkz. Güler (2021).

6 Validesi adına Tokat'ta kurulan vakıfları için bkz. Dursun (2020); Dursun (2023); Ulubaş Şahin (2014); Ertaş ve Ulubaş Şahin (2015).

7 Bkz. <http://tez.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

n'ının tarihsel süreç içerisindeki değişim ve dönüşümleri, şehrin ticaret, kültür ve edebiyatındaki yeri ve önemi ele alınmıştır. İsmail Yaşayanlar "*Hân-ı Cedîd'den Koza Hanı'na Bir Ticaret Mekânsal ve Fonksiyonel Dönüşümü*" adlı çalışmasında Koza Hanı'nın fiziksel yapısı, Bursa şehrinde kurulma nedeni ve tarihsel süreçteki ticaret fonksiyonu gibi konular üzerinde durmuştur (Yaşayanlar, 2017: 285-286). Koza ve Piriç hanları Semra Güler'in "*Bursa Hanlarında Mescidler*" adlı çalışmasına da bünyelerinde bulundukları mescitlerle konu olmuştur. Çalışmada söz konusu iki hanın kuruluşu ve mimari yapısı hakkında kısaca bilgi verilmiştir (Güler, 2020: 24-26).

Koza ve Piriç hanları ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde genelde hanların tarihi, konumu ve ticari faaliyetlerdeki önemi üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu hanlar kurumsal kimlikleri, iç örgütlenme ve işleyişleri gibi daha farklı yönleriyle incelenmeye muhtaçtır. Bu perspektiften hareketle, bu çalışma ilgili arşiv ve araştırma-inceleme kaynakları ışığında her iki hanın kurumsal kimlik, iç örgütlenme ve işleyişlerinin yanı sıra fonksiyonel özellikleri ve tarihi misyonlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Yapılan incelemelerde hanların kurumsal kimlikleri, tarihsel süreç içerisindeki iç işleyiş, personel kadrosu, fonksiyonel özellikleri ve bu konularla ilgili değişimler bütüncül bir yaklaşımla ortaya konulmuştur.

1. Koza Hanı

Sultan II. Bâyezid, önemli bir ticaret merkezi olan Bursa'da Ulucami ile Orhan Gazi İmareti arasında 1491 yılında Koza Hanı'nı inşa ettirmiştir. Hanın inşa edildiği arsa Orhan Gazi vakfına aitti. 1491 yılında hazırlanan istibdal hüccetine göre Sultan II. Bâyezid, bu arsaya karşılık satın aldığı çok sayıda gayrimenkul akârati Orhan Gazi vakfına vakfetmişti (TİEM, 2188: 25-33; VGMA, d. 574: 103-104; Çam vd. 2022: 206; Baykal, 1950:104; *Bursa Çarşısının İncisi Koza Hanı*, 2009: 133). Söz konusu hüccette satın alınan yerler detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Payitaht İstanbul'da ikinci selâtin külliyesi olan Sultan II. Bâyezid Külliyesi için tanzim edilen vakfiyede Koza Hanı, şu satırlarla tarif edilmiştir:

"... Sevâb-ı azîm ve rızâ-i Rabb-i Rahîm recâ idüp mahrûse-i Burusa'da bir azîm Kârbansaray ve ana muttasıl dükkânlar binâ eyledi ve sahnında hûb şadırvan ve çeşmeler ve şadırvan üstünde bir âli mescid yaptı. Ve mescidi ibâdet etmek için ve şadırvan ve çeşmeleri halk intifâ itmek için vakf itdi".

Devamında handan elde edilecek gelirin Kur'ân-ı Kerim tilaveti, mescit ve suyuollarının masrafları için kullanılmasını şart kılmıştır.⁸

İncelenen arşiv kayıtlarında "*Hân-ı Cedîd-i Evvel*" ismiyle yansıyan Koza Hanı tarihsel süreç içerisinde "*Hân-ı Cedîd-i Âmire*", "*Acem Hanı*", "*Beylik Hân-ı Cedîd-i Âmire*", "*Beylik Yeni Kervansaray*", "*Sîmkeş Hanı*", "*Sirmakeş Hanı*" gibi isimlerle anılmıştır (Meriç, 1957:18-19; Yüksel, 1983: 73; Cezar, 1983: 65; İnalçık, 1960: 52; Kepecioğlu, 2009: 50; İnalçık, 2017: 259; Eyice, 2002: 231; Yaşayanlar, 2017: 572; *Bursa Çarşısının İncisi Koza Hanı*, 2009: 21). Abdülâlî bin Pûlâd-şâh'ın mimarı olduğu han, kareye yakın dikdörtgen bir avlunun etrafında yer alan iki katlı ana blokla, doğusunda ahır ve depoların bulunduğu ikinci bir avlu bölümünden oluşmaktaydı. Avlu ortasında, altında havuzlu şadırvanı olan sekiz kenarlı bir mescit bulunmaktaydı. Alt katında 50 üst katında ise 52 olmak üzere toplamda 102 odalı olan hanın giriş kapısı kuzeyde yer almaktaydı (Yüksel, 1983: 73; *Türkiye Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, 1983: 340).

1.1. Hanın Yönetimi ve İşletilmesi

Sultan II. Bâyezid İstanbul'da inşa ettirdiği külliyenin vakfiyesinde Koza Hanı'nın yönetimi ile ilgili temel prensipleri genel hatlarıyla belirtmişti. 1505 (h. 911) yılında tanzim olunan vakfiyede hanın yönetimini İstanbul'daki külliye yönetimine şart kılmıştı. Ancak İstanbul'dan hanın yönetilmesi mümkün

⁸ Sultan Bâyezid Sâni İbni Sultan Mehmed Vakfiyesi, VGMA, d. 1377 (kasa 128): 147-148. Bu kaynak çalışmanın bundan sonraki kısımlarında "*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*" şeklinde belirtilmiştir.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

olamayacağından külliye yönetiminde bulunan mütevellinin hanın yönetiminde bilfiil bulunması için kendi adına sâlih ve güvenilir bir kişinin günlük yedi akçe maaş karşılığında tayin edilmesine hükmetmişti (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 64-65). Dolayısıyla bir selâtin vakıf kurumu olan hanın yönetim hiyerarşisinin en üst kısmında saltanat makamı bulunmaktaydı. Sultan II. Bâyezid, hanın yönetiminden sorumlu olan kişinin görevini, hanın gelirleriyle öncelikle tamire muhtaç olan yerlerini tamir ettirmek, her ay düzenli olarak görevlilerin maaşlarını ödemek ve masraflardan arta kalan geliri ihtiyaç halinde kullanmak üzere muhafaza etmek şeklinde belirtmişti (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 149-151). Muhasebe defterlerine yansıyan verilerden Koza Hanı'nın 1835 yılına kadar İstanbul'daki Sultan II. Bâyezid Külliye yönetimine bağlı "emin"⁹ unvanlı bir yönetici tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Külliye yönetiminin Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlanması üzerine (Güler, 2021: 152) Koza Hanı da külliye ile beraber Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti bünyesine alınmıştır.

Vâkıf Sultan, vakfiyede hanın işletilmesi ile ilgili şu şartları koymuştur: "Bi-cümletihî âmile icâreye ve mukâta'aya kat'ân verilmeye. Belki *nâzır* vakf-ı mezkûra mütevellî ma'rifetiyle bir emin, sâlih kimesne ânda emin nasb ede, ol dahi hücreleri ve dükkânları şer'ile mâh be-mâh icâreye vire ve kimesneden hilâf-ı şer' nesne almaya" (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 150). Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere hana ait oda ve dükkânlar *icâre-i vâhide*¹⁰ usulüne göre kiraya verilmesi ve kimseden haksız yere bir şey alınmaması istenmiştir. Muhasebe defterlerinden (defterlerin kayıt sisteminden dolayı) hanın işletilme yöntemiyle ilgili net bir bilgi ortaya koymak mümkün görünmemektedir.

İncelenen muhasebe defterlerinde en detaylı kayıtlar 1574-1580 yıllarının kayıtlarını içeren defterlerde yer almaktadır. Bu defterlerde hanın bir yıllık muhasebesi "An Mahsûlat-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel der Burusa" ana başlığı altında yönetimde bulunan kişinin ismi ve kaydın muhasebe dönemi yer almıştır. Burada hanın gelir ve gider kayıtları üçer aylık periyodlar şeklinde kaydedilmiştir. Hanın gider başlığının "Harc-ı Müteferrika" alt başlığı altında "Harc-ı imza" ve "Muhâsebât"¹¹ gibi gider kalemlerinin yer alması gelirlerin hanın tahsildar (câbi ve kâtip) görevlileri tarafından toplandığına ve en azından ilk dönemlerde mukataa yönteminin uygulanmadığına han, oda ve dükkânların *icâre-i vâhide* usulü ile kiraya verildiğine işaret etmektedir. Ancak 18. yüzyıla ait kayıtlarda geçen "iltizam" ifadesi han ve dükkânların işletilmesinde iltizam¹² yani mukataa sisteminin de uygulandığını göstermektedir.

1771 yılına ait muhasebe defterinde Koza ve Pirinç hanlarının gelirleri bir arada tek bir başlık altında verilmiştir.¹³ Bu başlıklardan hanın işletilmesinde iltizam usulünün de uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim *B-215 numaralı Bursa şer'iyye sicil* defterine yansıyan bir dava kaydında da müteveli Seyyîd Mehmed, hanın bir yıllığına "1185 senesi Muharrem'i ibtidâsından Zilhiccesinin gâyetine değin zabt eylemek üzere iltizâma talib Molla Ahmed'e" verildiği kaydedilmiştir (Sayın, 2017: 351). Bu kayıtlardan hanın işletilmesine dair vakfiyede yer alan şartların dışına çıkıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda han ve dükkânların işletilmesiyle ilgili vakfiyede belirtilen oda ve dükkânların *icâre-i vâhide* usulüne göre kiraya verilmesine dair yöntemin uygulandığı ancak zamanla işletim usulü noktasında vakfiyede konulan şartın hilâfına iltizam usulüne de başvurulduğu sonucu çıkmaktadır.

9 Osmanlı devlet teşkilâtında bazı hizmetleri yürütmekle mükellef olan kimse (Sahillioğlu, 1995: 111-112).

10 Vakıf akarların kısa süreli ve bir defaya mahsus kiraya verilme usulüne "İcâre-i Vâhide" denir. Detaylı bilgi için bkz. Akgündüz (2000: 388-389).

11 Bkz. TS. MA. d. 1241: 24; 3658/15: 6; 1388: 19; 1337: 18-19; 3747/12: 14.

12 İltizam sistemi için bkz. Genç (2000).

13 "... Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Sâni der Burusa der-yed-i müste'cir an gayet-i M. sene 1183 ilâ gayeti C sene minhu: 129.620" ve "An Mahsûlat-ı kıst-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Sâni der Burusa der-uhde-i (silik) Ali iltizam fi et-tarihi mezbûr 38.200" (EV. HMM. d. 5735: 2).

1.2. Hanın Çeşitli Yıllara Ait Muhasebe Bilançosu

Vakıf sisteminin bir ürünü olarak ortaya çıkan bir kurumun kendi amaçları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmesini sağlayacak iki önemli araçlarından biri kurumun vakfiyesi, diğeri ise vakıf muhasebe defterleriydi (Orbay, 2014: 180; 2007: 128). Bir vakfın hukuki tüzüğü niteliğinde olan vakfiye (Günay, 2012: 478) vakıf işlemlerini hukuki denetime tabi kılmakta, burada vakfın idari teşkilatı, denetim usul ve mercileri belirtilmekte; gelir ve gider kalemleri harfiyen tespit edilmekteydi. Vakfın işleyişinde vakfiyede yer alan şartların uygulanıp uygulanmadığını izleme ve denetlemenin en etkin aracı ise vakıf muhasebe defterleriydi. Gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı bu defterler vakıfların iktisadi durumları, faaliyetlerinde zamanla meydana gelen değişimleri ve kurumsal gelişim seyirleri hakkında bilgi içeren en önemli kaynaklardır (Barkan, 1971: 109-111; Orbay, 2004: 291; 2011: 294; 2012b: 67; 2014: 180; Üzümpçeker, 2014:16-17, 96). Ayrıca vakıf muhasebe defterleri bulunduğu şehrin iş kolları, esnaf tarihi, hırfet çalışanları dolayısıyla şehir tarihi ve şehir ekonomisi araştırmalarında önemli veriler sağlamaktadır (Başol, 2014: 157-158).

Koza Hanı'nın mali bilançosunu konu aldığımız çalışmanın bu bölümünde hanın iktisadi durumu, faaliyetlerini ve bunlarda zamanla meydana gelen değişimleri tespit etmek için 1574-1835 yılları arasında 24 muhasebe defterleri incelenmiştir. Bu defterlerin verileri ışığında "Hanın Geliri" ve "Hanın Giderleri" olmak üzere iki alt başlık halinde Koza Hanı'nın muhasebe bilançosu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hanın harcamaları kendi içerisinde tasniflenerek "Bakım-Onarım ve Diğer Harcamalar" ve "Personel Kadrosu ve Maaşı" olmak üzere iki alt başlık altına değerlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinden derlenen sayısal veriler tabloya aktarılmıştır (Tablo 1). 1574-1835 yıllarına ait hanın muhasebe bilançosunu ortaya koyan bu tablo hanın iktisadî durumunda zamanla meydana gelen değişimleri izlemeyi mümkün kılmaktadır.

Tablo 1 *Kozan Han'ın çeşitli yıllara ait muhasebe bilançosu¹⁴*

Yıl	Gelir (akçe)	Gider (akçe)		Muhasebe Dönemi
		Personel	Diğer	
1574	81.027	13.680	1.432,5	12 ay
1576	78.535	13.680	1.219	12 ay
1577	80.514	13.680	1.824	12 ay
1578	79.304	13.680	2.217	12 ay
1580	77.251	13.680	7.794	12 ay
1591	92.870	14.040	8.096	12 ay
1604	63.495	11.610	6.646	9 ay
1616	84.420	15.480	880	12 ay
1622	147.735	28.800	9.431	20 ay
1635	84.420	18.000	11.178	12 ay
1645	105.520	27.450	7.700	15 ay
1652	42.960	11.970	22.052	7 ay
1659	85.920	18.000	93.275	12 ay
1692	80.880	42.120 ¹⁵	?	12 ay

14 TS. MA. d. 1241: 24; 3658/15: 6; 1388: 19; 1337: 18-19; 3747/12: 14; MAD. d. 5039: 211; 5039: 12; 5631: 67, 3; 682: 23; 5157: 4; 5644: 4; 5269: 4, EV.HMH. d. 692: 5; 961; 1138; 2492; 5735; 7028; 7739; 8105; EV. d. 9202; 9512; 9943.

15 Koza ve Piriç hanlarının personel maaşlarının toplamıdır.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Piriñç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

1697	80.880	18.000	37.283	13 ay
1702	80.800	18.000	?	12 ay
1720	80.880	42.120 ¹⁶	?	12 ay
1771	167.820 ¹⁷	56.160 ¹⁸	39.000	13 ay
1792	167.940	41.940	3.495	12 ay
1803	201.620	41.940	?	12 ay
1810	207.740	41.940	?	12 ay
1829	1.577,5 ¹⁹	?	?	12 ay
1832	1.577,5	?	?	12 ay
1835	1.577,5	?	?	12 ay

Tabloda da görüldüğü üzere Koza Hanı'na ait müstakil muhasebe kayıtları 17. yüzyılın son dönemleri ile sınırlı kalmıştır. Çünkü 17. yüzyılın sonlarına doğru Koza ile Piriñç hanlarının bazı kayıtları beraber tek bir başlık altında kaydedilmeye başlanmıştır. Örneğin 1692 yılına ait muhasebe defterinde söz konusu her iki hanın da personel maaş ödemeleri tek bir kalemde "Huddâm-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Hân-ı Sâni der Burusa fi yevmî 117 fi sene 42.120" (EV. HMH. d. 692: 5) başlığı altında kaydedilmiştir. Koza (Hân-ı Cedîd-i Evvel) ve Piriñç (Hân-ı Sâni) hanlarının personel (huddâm) maaşlarının birlikte ve tek kalemde kaydedildiği bu kayıt örneğinde personelin günlük maaş ödemesi 117 akçe, yıllık ise 42.120 akçe tutarında olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde 1697, 1720 ve 1771 yıllarına ait kayıtlarda da her iki hanın personel maaş ödemeleri tek bir başlık altında kaydedilmiştir.²⁰ Bu nedenle tabloda söz konusu yıllara ait personel maaş tutarına dair rakamlar her iki hanın maaş ödemesinin toplamıdır.

1771 yılından itibaren Koza ve Piriñç hanlarının gelirleri de bir arada ve tek bir başlık altında kaydedilmiştir. Yukarıdaki tabloda 1771 yılından 1835 yılına kadarki gelir tutarları Koza ve Piriñç hanlarına ait gelirlerin toplamıdır.²¹ Muhasebe defterlerinin bu kayıt sistemi 1771-1835 yılları arasında söz konusu her iki hanın gelirlerinin ayrı ayrı değerlendirilmesini imkânsız kılmaktadır. Ancak 1771 yılından önceki kayıtlar Koza Hanı'nın yıllık gelir ve giderleri hakkında bir değerlendirme yapma imkânını sağlamaktadır. Hanın gelir ve gider harcamalarına dair tabloda yer alan veriler aşağıda ilgili başlıklar altında değerlendirildiğinden burada değerlendirilmemiştir.

1.2.1. Hanın Geliri

Sultan II. Bâyezid, Koza Hanı'nın yönetimini İstanbul'da inşa ettirdiği külliyesine bağlamış, han ve bitişindeki dükkânların şer'i ve örfî kurallar çerçevesinde icâre-i vâhide ile kiraya verilmesini şart kılmıştı. Han ve dükkân kiralalarının toplanması için bir câbi ve toplanan kiralaların detaylı bir şekilde kayıt altına alınması için de bir kâtip kadrosu tahsis etmişti. Vakfiyede câbi ve kâtiplik kadrosuna atanan personelin görevinin han ve dükkân kiralalarını -şer'i ve örfî kurallar dışına çıkmadan- eksiksiz bir şekilde toplamak ve kayıt altına almak olduğunu belirtmişti. Ayrıca her yılbaşında adet olduğu üzere emin, câbi ve kâtipin "Südde-i Seniye-i Sultâniye" de toplanıp, hanın gelir ve gider kayıtlarını divana sunmalarını şart kılmıştı. Divana sunulan mali kayıtlarda vakfiyenin koyduğu şartlara aykırı bir durum tespit edilmesi durumunda ihmali bulunan görevlinin görevinden alınması ve yerine görevini iyi yapan liyakat sahibi birinin tayin edilmesi vakfiyenin koyduğu şartlar arasındaydı (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 167-168). Hanın gelirinden sorumlu olan personel kadrosu ile ilgili detaylı bilgiler aşağıda yer alan "Hanın Giderleri" başlığının "Personel Kadrosu ve Maaşı" alt başlığında verilmiştir.

16 EV. HMH. d. 2492: Berâ-yı huddâm-ı han-ı Burusa 1132-1133 fi yevmî 117 fi sene 42.120.

17 1771 ve sonrasındaki gelirleri hanesindeki veriler Koza ve Piriñç hanlarının gelirlerinin toplamıdır.

18 Koza ve Piriñç hanlarının personel maaşlarının toplamıdır.

19 Bu tarihten itibaren tabloda yer alan gelir tutarları kuruş ve para cinsinden kaydedilmiştir.

20 BOA, EV. HMH. d. 961; 2492; 5735.

21 BOA, EV. HMH. d. 5735; 7028; 7739; 8105; EV. d. 9202; 9512; 9943.

Sultan II. Bâyezid, hanın işletilmesi ve kiralardan toplanmasına dair esasları belirlerken aynı zamanda hanın yönetimini bağladığı İstanbul'daki külliyesinin geliri ile karıştırılmamasını önemle belirtmiştir.²² Muhasebe defterlerinde hanın geliri "*Hân-ı Cedîd-i Evvel*" başlığı altında kaydedilmişti. Bu başlık altında tespit edilen ilk kayıt 1574 yılına ait olup hanın yönetiminde bulunan kişinin adı ve bir yıllık gelir-gider tutarları kaydedilmiştir.²³ Kayıta yıllık gelir tutarı 81.027 akçe olarak hesaplanmıştır.

Yukarı da belirtildiği üzere 18. yüzyılın başlarına kadar hanın muhasebe kayıtları muhasebe defterlerinde müstakil bir başlık altında yer alırken 1720 yılından sonraki kayıtlarda Koza ve Piriç hanlarının muhasebe kayıtları tek kalemde bir başlık altında kaydedilmiştir.²⁴ Bu kayıt sistemi her iki hanın gelir ve gider kalemlerini ayrı ayrı değerlendirmeyi imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle Koza Hanı'nın muhasebe bilançosunu gösteren 1 ve Piriç Hanı'nın muhasebe bilançosunu gösteren 4 numaralı tablolarda 1720 yılından sonra yer alan gelir tutarları her iki hanın gelir tutarlarının toplamından oluşmaktadır. Ancak 1720 yılına kadar hanların gelirlerinin ayrı ayrı kaydedildiği kayıtlar her iki hanın da yıllık gelirlerinin yaklaşık tutarı hakkında bir fikir vermektedir. Söz konusu kayıtlara Koza Hanı'nın yıllık gelir tutarı en düşük 77.251,²⁵ en yüksek ise 92.870 akçe²⁶ olarak yansımıştır. Buna göre hanın yıllık geliri 77,225 ile 92,870 akçe arasında değişmekteydi. İncelenen kayıtlarda gelir tutarındaki bu değişikliğin nedenini açıklayan herhangi bir veriye yer verilmemiştir. Ancak bu farklılığın nedeni yıllık gelirlerin tam olarak tahsil edilmediği kalanın da bir sonraki yıla devredilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. 1 numaralı tabloda yer alan sayısal verilerden hareketle 1574-1720 yılları arasında hanın yıllık gelirinin ortalama 80.000 akçe civarında olduğu düşünülmektedir.

1.2.2. Hanın Giderleri

Sultan II. Bâyezid, vakfiyesinde Koza Hanı'nın harcama kalemlerini belirleyerek bu harcamaların karşılanması için her yıl hanın bütçesinden bir ödenek tahsis edilmesini şart kılmıştı (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 148-152). Harcama kalemlerinden personel maaşı ve hanın bakım-onarım harcamaları en yüksek kalemler olarak öngörülmüştü. Vakfiyede öngörülen harcama kalemleri dışında çeşitli harcamaların da olduğu kayıtlara yansımıştır.

a. Bakım-Onarım ve Diğer Harcamalar: Vakıf hukukunda vakfın müebbet olma şartı yer almaktaydı (Ömer Hilmi Efendi, 1977: 24). Bu şart vakıf idaresinin görevleri arasında belli bir hizmeti ifa etmek amacıyla vücut bulan bir vakıf eserinin üstlendiği hizmetin sürekliliğini sağlaması açısından o eserin korunması, bakımı ve onarımını sağlamayı zorunlu ve öncelikli kılmaktaydı (Oruç vd. 2019: 8). Bu durum vakıf yapılarının korunmasına yönelik çeşitli hukuki kuralların varlığını, yapıların bakım ve onarımını yapmakla sorumlu olan idari ve teknik elemanların tahsisini ve yapıların korumasına yönelik uygulamalar için parasal altyapının sağlanmasına yönelik bir sistemin oluşmasını sağlamıştır (Akar, 2010: 91). Nitekim Sultan II. Bayezid vakfiyede Koza Hanı'nın üstlendiği misyonu daimi kılmak için gerekli olan hukuki, idari, teknik ve finansal alt yapısını oluşturmuştu. Vâkıf Sultan, hanın yönetiminde bulunan idarecinin hanın gelirleriyle han, mescit, oda, dükkân ve suyuollarının bakım ve onarımını ihmal etmeden yaptırmasını istemiş ve bu işlerin yapımında gerekli olan teknik personel kadrosunu tahsis etmişti. Vakfiyede bu kadrolara günlük

22 "Mütevellî-i mezbur kârbânsaray mahsûlini sair evkâf mahsûlüne halt etmeye, belki alâ-haddihi hıfz ve zabt edüp, masârif-i mezkûreye sarf eyleye. Eğer hâsıl masârif-i mezkûreye vefâ etmesine hâsıl olanı, erbab-ı vezâyif arasında nisbet-i âdile üzerine taksîm ve tevzi eyleye" (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 166-167).

23 "An Mahsûlat-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel der Burusa be ma'rifet-i Hacı Hüsam Emin an gurre-i Zilhicce-i sene 981 ilâ gayet-i Şevval sene 982 ber müceb-i muhasebe-i emin-i mezkûr ma müftü-i mevlâna kasaba-ı Burusa" (TS. MA. d. 1241).

24 "An Mahsûlat-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Sâni der Burusa der-yed-i müste'cirîn an gâye-ı M sene 1183 ila gâyeti C sene minhu" ve "An Mahsûlât-ı kist-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Sâni der Burusa der 38.200". Bkz. BOA, EV. HMM. d. 5735; 7028; 7739; 8105; BOA, EV. d. 9202; 9512; 9943.

25 TS. MA. d. 3747/12: 5.

26 MAD. d. 5039: 211.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

ikişer akçe hizmet bedeli ile alanında yetenekli birer kurşuncu, suyolu ve marangoz ustasının atanması şart kılınmıştı. Söz konusu hizmet kadroları incelenen muhasebe defterlerinde yer almıştır. Hanın personel kadrosuna ilişkin bilgiler 1574-1584 yılları arasındaki kayıtlara detaylı bir şekilde yansımıştır.²⁷ Bu kayıtlardan teknik personel kadrosunda bulunan personelin isimleri ve aldıkları günlük hizmet bedelleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu bilgilerden söz konusu kadrolara tayin edilen personelin günlük hizmet bedeli vakfiyede öngörüldüğü şekilde günlük ikişer akçe olarak ödenmiştir. Muhasebe defterlerinde teknik kadrolarda yer alan personel hakkında derlenen bilgiler aşağıdaki "Personel Kadrosu ve Maaş" başlığı altında yer alan 3 nolu tabloya aktarılmıştır.

İncelenen muhasebe defterlerinden hanın detaylı harcamaları 1574-1580 yılları arasındaki kayıtları içeren beş muhasebe defterine kaydedilmiştir. Bu defterlerde hanın harcamaları "Minhâ el-masraf"²⁸ veya "Be-cihet-i harc-ı..."²⁹ ana başlıkları altında yapılan harcamalar ise alt başlıklar halinde tek tek kaydedilmiştir. Bakım-onarım için yapılan harcamalar "Be cihet-i harc-ı *meremme*" alt başlığı altında verilmiştir. Bu başlık altında hanın odaları, mescit, dükkân ve suyollarının onarımı için yapılan ödeme tutarları kaydedilmiştir. "Harc-ı müteferrika" alt başlığı altında: *revgan-ı bezir*; *hasır*, *mezbelekeş*, *imza-ı defter* gibi farklı birçok harcama kalemi yer almıştır. Bu başlık altında aydınlatma için alınan yağ ve kandil aşağıdaki tabloda "Aydınlatma"; çöplerin toplanması (*mezbelekeş*) ve süpürge (*hasır*, *carûb*) gibi araç gereçlerin alımı "Temizlik", bu iki başlık dışında kalan ve farklı harcama kalemleri için yapılan ödemeler ise "Diğer" başlık altında verilmiştir (Tablo 2).

Muhasebe defterlerinde hanın harcamalarına dair kaydedilen bilgiler hana ait ne tür harcamaların yapıldığı bilgisinin yanı sıra dönemin ürün fiyatları hakkında da fikir edinmeyi sağlamaktadır. Örneğin 1580 yılına ait "Baha-ı kâlîçehâ-i kebîr berâ-yı mühimmât-ı mescid-i şerîf-i *hân-ı mezkûr* 1.838 akçe"³⁰ kaydında mescide alınan halının fiyatının 1.838 akçe olduğu öğrenilmektedir. Hanın harcama kalemlerinin detaylı bir şekilde kaydedildiği beş muhasebe defterinden derlenen sayısal veriler Tablo 2'ye aktarılmıştır. İncelenen muhasebe defterlerinden 1580 yılından sonraki kayıtlarda hanın gider kalemleri bir başlık altında kaydedilmiştir. Bu kayıt sistemi yapılan harcamaların tespitini olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle tablodaki veriler 1580 yılıyla sınırlı kalmıştır.

Tablo 2 Hanın harcama kalemleri ve sayısal verileri (akçe)³¹

Yıllar	Onarım	Temizlik	Aydınlatma	Diğer	Muhasebe Dönemi
1574	234,5	540	212	446	12 aylık
1576	324	405	190	300	12 aylık
1577	603	540	259	422	12 aylık
1578	948	540	269	460	12 aylık
1580	3.602	550	198	3.444	12 aylık

Tablodan da anlaşıldığı üzere hanın harcamaları 1576 yılından sonra artmaktadır. Bu harcamalar arasında onarım için yapılan masraflarda ciddi artışlar olmuştur. 1574 yılına ait onarım masrafı 234,5 akçe iken 1576 yılında yaklaşık 100 akçe artışla 324 akçeye 1577'de ise neredeyse iki kat artışla 603 akçeye yükselmiştir. 1578 yılında 948 akçe olan onarım masrafının 721 akçesi suyolları için harcanmıştı.³² Onarım için 3.602 akçe ile en fazla harcamanın yapıldığı 1580 yılına ait kayıta hanın suyollarının, oda ve dükkânların

27 Söz konusu muhasebe defterleri 3 numaralı tablonun dipnotunda verilmiştir.

28 TS. MA. d.1241: 23; 1388: 19; 1337: 19.

29 TS. MA. d. 3658/15: 23.

30 TS. MA. d. 3747/12: 23.

31 TS. MA. d. 1241: 25-26; 3658/15: 23; 1388: 20-21; 1337: 20-21; 3747/12: 24.

32 TS. MA. d.1337: 20-21.

harcama tutarları tek bir başlık altında ve iç içe kaydedilmiştir.³³ Bu kayıt sisteminde suyollarına ya da dükkân ve odalara ayrı ayrı ne kadar harcama yapıldığına dair isabetli bir sonuca varılamamaktadır. Ayrıca kayıtlara da onarım için yapılan yüksek harcamaların nedenini açıklayan herhangi bir veri yansımamıştır. Bu nedenle onarım maliyetinin büyüklüğü han, dükkân ve suyollarının periyodik bakım ya da zamanla meydana gelen aşınma veya yıpranmalardan mı; yoksa yangın, deprem ve sel gibi doğal afetler sonucunda ortaya çıkan ciddi hasarlarından mı kaynaklandığı bilinmemektedir.

Temizlik için yapılan ödemeler -ciddi bir artış olmadan- 405 ile 550 akçe arasında bir tutarda kalmıştır. Aydınlatma için yapılan harcamalar 212 ile 269 akçe arasında değişmekteydi. Bu başlık altındaki en yüksek tutar bezir yağı için yapılan ödemeydi. Tablo 2’de yer alan “Diğer” başlığı altında kilit (kufi), halı (kâlîçe), harc-ı imza, kâğıt gibi birbirinden farklı birçok harcama kalemi yer almıştır. Bu başlık altındaki tutar da 1574-1578 yılları arasında 300-460 akçe arasında olurken 1580 yılında yüksek bir artışla 3.444 akçeye yükselmiştir. Bu artışın sebebi yukarıda da belirtildiği üzere mescit için alınan halıdan (1.838 akçe) kaynaklanmıştır.

Buraya kadar verilen bilgiler 1574-1580 yıllarına ait hanın detaylı kayıtlarını içeren defterlerin verilerine dayanmaktadır. Diğer muhasebe defterlerinde harcamalara dair kayıtlarda türü belirtilmeden tek başlık altında yapılan toplam harcama tutarları kaydedilmiştir. Bu tür kayıtlardan tespit edilen harcama tutarları yukarıda yer alan 1 nolu tablonun giderler başlığının “Diğer” alt başlığında verilmiştir. Söz konusu tabloda da görüldüğü üzere yapılan harcama tutarları 1574 yılından 1652 yılına kadar en düşük rakam 880 akçe ve en yüksek rakam olan 11.178 akçe arasına değişmekteydi. Ancak 1652 yılında harcama tutarları iki kat artışla “*İhracât-ı saire*” (harcamanın türü belirtilmeden) 22.052 akçeye yükselmiştir.³⁴ 1659 yılına ait muhasebe defterinde tamir ve onarım için 93.275 akçe tutarında oldukça yüksek bir harcama yapılmıştır.³⁵ Bu harcama tutarı incelenen defterler arasındaki en yüksek harcama tutarı olarak dikkat çekmektedir. Ancak kayıtlarda bunun nedenini açıklayan herhangi bir bilgi verilmemiştir. 1697 yılında 37.283,³⁶ 1771 yılında ise hanın 39.000 akçe³⁷ tutarında yüksek harcamaları olduğu kayıtlara yansımıştır.

b. Personel Kadrosu ve Maaşı: Sultan II. Bâyezid, yukarıda belirtildiği üzere, Koza Hanı’nın toplumsal hayatta üstlendiği misyonu yerine getirmek ve bunu sürdürmek için gerekli olan tüm hukukî, idarî, finansal ve teknik alt yapısını vakfiyede tespit etmişti. Bu kapsamda hanın işlevi ve işleyişi için gerekli olan hizmet kadrolarını tahsis etmişti: hanın yönetiminde bilfiil bulunması için günlük yedi akçe maaş karşılığında bir *yönetici*, ikişer akçe maaş karşılığında gelirlerin toplanması için bir *câbi*, kayıt işlemleri için bir *kâtip*, hanın temizliğini yapmak ve kapılarını zamanında açıp-kapatmak için bir *bevvâb*, tuvalet temizliği için bir *temizlik görevlisi*, kurşunların, suyollarının ve ahşap işlerinin bakım, onarım ve tamiri için birer *kurşuncu*, *marangoz* ve *suyolu görevlisi* olmak üzere toplamda sekiz hizmet kadrosu tahsis etmişti. Hanın mescidi için de bir *imam*, bir *müezzin* ve 95 kişilik bir *hâfız* kadrosu tahsis etmiş ve günlük maaş tutarlarını da imam için 4, müezzin 3 ve hâfızların grup başkanı olan mu’arrifleri için 3 diğer okuyucular için ise 2 akçe olarak belirlemişti. 95 kişilik hâfız grubundan 90 hâfız -maaşları hanın gelirinden ödemek şartıyla- İstanbul’daki külliyyede, kalan beş kişinin ise hanın mescidinde görevlendirilmesini şart kılmişti (*Sultan II. Bâyezid Vakfiyesi*: 149-164). Koza Hanı’nın vakfiyede tahsis edilen hizmet kadrolarındaki değişimi, personel sayısı ve personelin hizmet bedeli ile ilgili bilgiler muhasebe defterlerinin 1574-1584 yılları ile 1645/7 yılları arasındaki kayıtlarına yansımıştır. (Tablo 3).

33 TS. MA. d. 1337: 18-19.

34 BOA, MAD. d. 5644: 8.

35 BOA, MAD. d. 5269: 11.

36 BOA, EV. HMH. d. 961: 4.

37 BOA, EV. HMH. d. 5735: 4.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Pirinç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

Tablo 3 Koza Han'ın Personel Kadrosu ve Personelin Günlük Maaş Tutarı³⁸

Yıl	Personelin İsmi ve Günlük Maaş Tutarı (akçe) ³⁹														Muhasebe Dönemi											
	Nazır		Emin		Kâtip		Câbi		Ferraş		Meremmet		Bevab			Kayım		Rah-ı âb		Sıracı						
	İsim	G	M	İsim	G	M	İsim	G	M	İsim	G	M	İsim	G	M	İsim	G	M	İsim	G	M					
1574	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mehmed b. Hasan	2	2	Ferhan b. Rüstem	2	2	Mehmed b. Yusuf	2	2	Hacı İbrahim b. Abdullah	2	2	Hacı Veli	2	2	-	12 ay
1575	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mehmed b. Hasan	2	2	Ferhan b. Rüstem	2	2	Mehmed b. Yusuf	2	2	Yusuf b. Ali	2	2	Eyyüb Ahmed	2	2	-	12 ay
1577	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mesih el mezkûr	2	2	Ferhan b. Rüstem	2	2	Mehmed b. Yusuf	2	2	Yusuf b. Ali v	2	2	Eyyüb Ahmed	2	2	-	12 ay
1578	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mesih b. Abdullah	2	2	Ferhan b. Rüstem	2	2	Mehmed b. Yusuf	2	2	Yusuf b. Ali	2	2	Eyyüb Ahmed	2	2	-	12 ay
1580	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mesih b. Abdullah	2	2	Mustafa	2	2	Mehmed	2	2	Mustafa	2	2	Eyyüb Ahmed	2	2	-	12 ay
1583	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mesih b. Abdullah	2	2	Mustafa	2	2	Mehmed	2	2	Mustafa	2	2	Eyyüb Ahmed	2	2	-	12 ay
1584	-	-	-	Hacı Hüsam	7	7	Mesih b. Abdullah	2	2	Mesih b. Abdullah	2	2	Mustafa	2	2	Mehmed	2	2	Mustafa	2	2	Mustafa b. Mehmed	2	2	Veli	12 ay
1645	Nâzır-ı Han	5	-	Süleyman	7	7	Ahmed	3	3	Hasan	4	4	Meremmet	3	3	Bevab	2	2	Kayım	2	2	Rah-ı âb	2	2	Hasan	15 ay

38 TS. MA. d. 1241: 24; 3658/15: 6; 1388: 18-19; 1377: 18-19; 3747/12: 23; 3747/5: 15-16; 1360: 16; MAD. d. 5157: 12

39 "Mezkûr" ifadesinden Mesih bin Abdullah'ın kâtip ve câbilik görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyede han için sekiz; mescit için beş olmak üzere toplamda 12 hizmet kadrosu öngörülmüştü. Ancak Tablo 3'te görüldüğü gibi vakfiyede öngörülen hizmet kadrolarının sayısında ve bu kadrolarda yer alan personele hizmeti karşılığında yapılan günlük ödeme tutarında az da olsa bir değişiklik olmuştur. 1584 yılında hanın hizmet kadrolarına bir sirâcî, 1645 yılında da bir kayyım ve bir nazır kadrosu eklenerek kadro sayısı 8'den 10'a çıkarılmıştır. Sirâcî için 1, nazır için 5 ve kayyım için 2 akçe günlük hizmet bedeli ödenmiştir. Vakfiyede personel için öngörülen günlük maaş tutarında sadece emin (7 akçe) ve râh-ı âbın (2 akçe) maaşında bir artış olmadan yıllarca aynı tutarda kalmıştır. Diğer kadrolardaki personelin günlük maaş tutarında bir miktar artış olduğu gözlenmiştir. Kâtiplik ve câbilik kadroları için günlük hizmet bedeli olarak vakfiyede öngörülen 2'şer akçe 1584 yılına kadar devam etmiş, 1645 yılında ise 1 akçelik artışla 3 akçeye çıkarılmıştır. Meremmet hizmeti için vakfiyede öngörüldüğü şekilde 1584 yılına kadar günlük hizmet bedeli 2 akçe, 1645 yılında da 3 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Ferrâş hizmetinde bulunan personelin günlük maaşı 1584 yılına kadar 2 akçe iken 1645 yılına ait kayıtlarda iki kat artışla 4 akçeye yükseltilmiştir. 1584 yılı kayıtlarında günlük 1 akçe hizmet bedeli ile hanın hizmet kadrosuna eklenen sirâcî kadrosunda bulunan personelin hizmet bedeli 1645 yılına ait kayıtlarda 5 akçe olarak kaydedilmiştir.

Hanın mescidi için vakfiyede bir imam, bir müezzin ve 95 kişilik bir hâfız kadrosu olmak üzere üç hizmet kadrosu tahsis edilmişti. İncelenen muhasebe defterlerinde 1574-1580 yılları arasında mescidin imam kadrosunda Mehmed bin Musa adlı şahıs günlük 4 akçe hizmet bedeli ile imamlık hizmetinde bulunmuştur. Vakfiyede imamlık ve cüzhânlar grubunun başkanlık (ser-mahfil) görevi için günlük 3 akçe hizmet bedeli verilmesi şart kılınmıştı. 1574-1584 yılları arasındaki kayıtlarda cüzhân grubunun başkanı olarak imam Mehmed bin Musa'nın ismi kaydedilmiştir. 1645 yılına ait defterde de imam ve ser-mahfil kadrosunda bulunan kişinin ismi verilmeden sadece imam kadrosu için günlük hizmet bedeli olan 4 akçe ödendiği bilgisine yer verilmiştir. Mescidin müezzin kadrosunda bulunacak personelin hizmet bedeli vakfiyede 3 akçe olarak öngörülmüştür. 1574-1584 yılları arasındaki kayıtlarda müezzinlik kadrosunda Yusuf bin Abdullah adlı kişi vakfiyede belirtildiği gibi günlük 3 akçe maaş karşılığında müezzinlik görevini üstlenmişti. 1645 yılına ait defterde müezzin kadrosunda bulunan kişinin ismine yer verilmeden sadece günlük 3 akçe olan hizmet bedeli kaydedilmiştir.⁴⁰

Mescidin vakfiyede tahsis edilen son kadrosu ise kurrâ kadrosuydu. 95 kişilik bu kadrodan 90 hâfız -maaşları hanın gelirinden ödenmesi şartıyla- İstanbul'daki külliyyede Vâkîf Sultan'ın ruhuna günlük üç hatim okunması için görevlendirilmişlerdi. Geriye kalan beş hâfız ise hanın mescidinde görevlendirilmişti. Bu beş hâfızın isimleri ve aldıkları hizmet tutarları 1574-1584 yılları arasındaki kayıtlara yansımıştır. Buna göre bu hâfız grubunun ser-mahfil görevindeki imam Mehmed bin Musa yaklaşık 10 yıl günlük 3 akçe hizmet bedeli ile görev almıştır. Hâfız grubunun diğer üyelerinin hizmet bedeli günlük 2'şer akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Bu hâfızlardan Abdurrahman bin Sinan ve Mehmed bin Hasan adlı kişiler yaklaşık 10 yıl (1574-1584), Hacı Ali bin Süleyman ve Mehmed bin Hasan dört yıl (1574-1578), Abidin Halife ve Ali Çelebi dört yıl (1580-1584) hâfızlık hizmetinde bulunmuşlardır. 1645 yılına ait muhasebe defterinde ise hâfız grubu "Ezca-hân ve ser-mahfil nefer 5 yevmî 12" şeklinde sadece kişi sayısı ve aldıkları günlük maaş tutarının toplamı kaydedilmiştir.⁴¹

Hanın hizmet kadrosu ve personel maaşı ile ilgili buraya kadar verilen bilgiler 1574-1584 yılları arasında han personel kadrosuna dair ayrıntılı kayıtlarını içeren yedi muhasebe defteri ve 1645/7 muhasebe defterinin verilerine dayanmaktadır. Diğer muhasebe defterlerinde hanın personel kadrosuna dair bilgiler bir başlık altında ve tek kalemde verilmiştir.⁴² Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere bu kayıtlardan sadece

40 BOA, MAD. d. 5157: 13.

41 BOA, MAD. d. 5157: 12.

42 "Cemâat-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel der Burusa fî yevmî 50 akçe fî sene 18.000" (BOA, MAD. d. 682: 26) ve "Cemâat-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel der mahrûse-ı Burusa 15 nefer fî yevmî 39" (BOA, MAD. d. 5039: 219).

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Piriñç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

hanın personel maaşının toplam tutarı tespit edilebilmektedir. Çeşitli yıllara ait muhasebe defterlerinden tespit edilen personel maaş tutarları Koza Hanı'nın muhasebe bilançosunu ortaya koyan Tablo 1'e aktarılmıştır. Söz konusu tabloda Koza ve Piriñç hanlarının personel maaş tutarları bazı kayıtlarda bir arada ve tek başlık altında kaydedilmiştir. 1692 yılına ait personelin yıllık maaş tutarını içeren bu kayıta Koza ve Piriñç hanlarının personel maaş tutarlarının toplamı bir başlık altında kaydedilmiştir.⁴³ 1720 yılına ait muhasebe defterinde de Koza ve Piriñç hanlarının isimlerine yer verilmeden personel maaş ödemesi kaydedilirken,⁴⁴ 1771 yılına ait muhasebe defterinde her iki hanın isimleri zikredilerek personel ödemesi kaydedilmiştir.⁴⁵ 13 aylık personel maaş ödemesinin yer aldığı bu kayıta personel maaşında bir miktar artış olmuştur. 1692 ve 1720 yıllarına ait kayıta günlük toplam maaş ödemesi 117 akçe iken 1771 yılına ait kayıta ise günlük toplam maaş ödemesinin 27 akçe artışla 144 akçeye yükseldiği gözlenmiştir. Ancak bu maaş artışının personel maaşına yapılan zamdan mı yoksa mevcut hizmet kadrolarına yeni personel alımından mı kaynaklandığına dair kayıtlara herhangi bir bilgiye verilmemiştir. Muhasebe defterlerinde 1771 yılından sonra Koza ve Piriñç hanlarının personel maaş ödemeleri ayrı ayrı başlıklar halinde kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan her iki hanın da personel maaş ödemelerinde ciddi artışlar olmuştur.⁴⁶

Vakfiyede öngörülen sekiz personel kadrosu zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlardan dolayı 10'na çıktığı ve harcamalar içerisinde -1652 ve 1659 yılları hariç- en yüksek harcamanın personel maaşı olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşıldığı üzere bazı görevlilerin maaşları vakfiyede belirtildiği şekilde sabit kalırken bazılarının maaşlarında bir artış söz konusudur. Bu durum maaş güncellemelerinin önceden belirlenmiş kriterlere bağlı olarak belli periyodlar dâhilinde sistematik bir şekilde değil zamanla kadrolardaki değişen koşullara göre gerçekleştiğini göstermektedir.

2. Piriñç Hanı: Sultan II. Bâyezid doğu ile batı arasında önemli ticaret merkezi olan Bursa'da (Orbay, 2007: 131; Genç: 2019, 51-52). Koza Hanı'ndan sonra ikinci hanı olan Piriñç Hanı'nı yaptırmıştır (Baykal, 1950: 93). Piriñç Hanı şehir merkezinde Orhan Gâzi vakfına ait bir arsa üzerinde kurulmuştur. Sultan II. Bâyezid bu arsaya karşılık, Orhan Gâzi vakfına Bursa'nın Atıcılar Pınarı mevkiinde Kara Ahmed denilen bir yer bağışlamıştır (Yüksel, 1983: 79). 1508 yılında tamamlanan han ilk dönemlerinde "Hân-ı Cedîd-i Hâkâni, Kârbansaray, Hân-ı Cedîd-i Âmire" gibi isimlerle anılmıştır. 17. yüzyıl başlarından itibaren han için "Piriñç Hanı" ismi kullanılmaya başlanılmıştır (Yavaş, 2007:285). Hanın bu ismi alması tahıl ve piriñç ticaretinin yapıldığı merkezlerden biri olmasından kaynaklanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği üzere hanlar işlevlerine, içinde üretilen, depolanan veya pazarlanan ürünlerin cinslerine göre isimlendirilmekteydi (Akalın Eryavuz, 2022: 229).

İki katlı olan Piriñç Hanı'nın alt katında 47, üst katında 50 odası ve ayrıca alt katında dört odası bulunan bir mescidi vardı (Yüksel, 1983: 78-79). Piriñç Hanı, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde organize edilmesiyle ve merkezi bir yerde bulunması itibarıyla dönemin önemli uğrak merkezlerden biri olmuştur. Nitekim çok sayıda Venedikli, Rus ve diğer yabancı tüccarların han ve yakınındaki Şehreküstü Mahallesi'nde kalmayı tercih etmişlerdi. Piriñç Hanı değerli kürk ticaretine de ev sahipliği yapmış ve ayrıca han ve çevresinde ipek üretimi ve boyacılığı da gelişmiştir (Ergenç, 2014: 38).

Günümüzde Piriñç Hanı ismiyle varlığını devam ettiren han incelenen muhasebe kayıtlarına "*Hân-ı Cedîd-i Sâni*" ismiyle yansımıştır. Muhasebe defterlerine yansıyan kayıtlardan hanın yönetimi, işleyişi ve muhasebe bilançosu tespit edilerek aşağıda yer alan başlıklar altında değerlendirilmiştir.

43 "Huddâm-ı Hân-ı Cedîd-i Evvel ve Hân-ı Sâni der Burusa fi yevmi 117 fi sene 42.120" (BOA, EV. HMM. d. 692: 5).

44 "Berâ-yı Huddâm-ı Hân-ı Burusa gurru-i Ce. sene 1132 ilâ gâye-i Z. sene 1133 fi yevmi 117 fi sene 42.120" (BOA, EV. HMM. d. 2492).

45 "Berâ-yı vâzife-ı Hân-ı Cedîd-i evvel ve Sâni der Burusa fi yevmi 144 fi şehri 4.320 fi sene ve vâhid şehri 56.160 akçe" (BOA, EV. HMM. d. 2492).

46 Bkz. Tablo 1: 1792, 1803 ve 1810 yıllarına ait sayısal veriler.

2.1. Hanın Yönetimi ve İşletilmesi

İncelenen kayıtlardan yukarıda yer alan Koza Hanı'nın yönetimi ve işletilmesi ile ilgili Sultan II. Bâyezid'in koyduğu kuralların aynı şekilde Piriñç Hanı'nın yönetim ve işletilmesinde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Bâyezid Koza Hanı'nın yönetimini İstanbul'daki külliyesinin yönetimine bağlı olarak bir yönetici tarafından idare edilmesini şart kılmış ve bu yönetici kayıtlara "emin" unvanlı ve günlük yedi akçe hizmet bedeli ile yansımıştır. Aynı şekilde Piriñç Hanı da İstanbul'daki külliye yönetimine bağlı olarak günlük yedi akçe maaş karşılığında "emin" unvanlı bir idareci tarafından yönetilmiştir.⁴⁷ Piriñç Hanı'nın işleyişinde birinci derecede sorumlu olan bu yöneticinin görevi hanın bakım-onarım işlerini ihmal etmeden zamanında yaptırmak ve görevlilerin maaşlarını zamanında ödenmesini sağlamaktır. Piriñç Hanı'nın idaresi söz konusu külliyenin Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti bünyesine alınincaya (Güler, 2021: 152) kadar bu şekilde devam etmişti. Külliyenin Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti bünyesine alınmasıyla Piriñç Hanı'nın idaresi de külliye ile beraber Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlanmıştır.

Piriñç Hanı'nın detaylı kayıtları 1574-1580 yılları arasında tutulan defterlerde yer almıştır. Söz konusu yıllar arasından tespit edilen beş muhasebe defterinde Koza Hanı'nın kayıtlarından hemen sonra Piriñç Hanı'na ait kayıtlar yer almıştır.⁴⁸ Her iki hanın da ayrıntılı kayıtlarını içeren erken tarihli defter 1574 yılına aittir. Bu defterin "An Mahsûlat-ı Hân-ı Cedîd-i Sâni der mahruse-ı Burusa be ma'rifet-i Mahmud Emin" ana başlığı altında hana ait gelirler, yöneticisinin ismi ve defterin muhasebe dönemi kaydedilmiştir. Bu başlığın alt başlıklarında üçer aylık periyodlar şeklinde Piriñç Hanı'nın gelir tutarları yer almıştır. Her üç aylık muhasebe döneminin sonunda gider kalemleri de tek tek kaydedilmiştir.⁴⁹ Bu kayıt sistemi yukarıda sözü edilen her beş vakıf muhasebe defterinde de aynı şekilde takip edilmiştir. Bu kayıtlardan 1574-1580 yılları arasında Piriñç Hanı'nın oda ve dükkânları *icâre-i vâhide* ile işletildiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu tarihlerden sonra (1574-1580) incelenen kayıtlarda Piriñç Hanı'nın oda ve dükkânlarının işletilmesi ile ilgili -Koza Hanı'nda olduğu gibi- net bir bilgiye yer verilmemiştir.

Yukarıda "Koza Hanı" başlığında da belirtildiği üzere 17. yüzyılın sonlarına doğru Koza ve Piriñç hanlarının muhasebesi tek bir başlık altında ve tek kalemde kaydedilmiştir. Koza ve Piriñç hanlarının tek bir başlık altında kaydedildiği 1771 yılına ait muhasebe defterinde yer alan "iltizam" ifadesinden her iki hanın işletilmesinde mukataa yönteminin de uygulandığı anlaşılmaktadır.⁵⁰ Muhasebe defterlerinin verilerinden Piriñç Hanı'nın işletilmesi ilk dönemlerde *icâre-i vâhide* usulü ile işletildiği ancak sonrasındaki süreçte mukataa yönetiminin de uygulandığı sonucu çıkmaktadır.

2.2. Hanın Çeşitli Yıllara Ait Muhasebe Bilançosu

Piriñç Hanı'nın ekonomik yapısını ve mali durumunun zaman içerisindeki değişimini takip etmek hanın resmi kayıtları olan muhasebe defterlerinin incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Çeşitli yılların kayıtlarını içeren muhasebe defterleri hanın işleyişi ve mali yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Defterlerden derlenen sayısal veriler Tablo 4'e aktarılmıştır. İncelenen defterlerin kayıt sisteminde zamanla yapılan değişiklikler ve yukarıda Koza Hanı'nın "Hanın Çeşitli Yıllara Ait Muhasebe Bilançosu" başlığında da belirtildiği üzere Piriñç ve Koza hanlarının bazı muhasebe kalemleri 17. yüzyılın sonlarına doğru tek başlık altında kaydedilmiştir. Aşağıdaki 4 nolu tabloda da görüldüğü üzere muhasebe defterlerinin 1692, 1720 ve 1771 yıllarına ait kayıtlarında⁵¹ her iki hanın personel maaşları; 1771-1835 yılları arasındaki kayıtlarda⁵² da gelirleri bir arada ve tek başlık altında kaydedilmiştir. Bu durum hanların 1835 yılına kadar olan muhasebe kayıtlarının ayrı başlıklar

47 TS. MA. d. 1241: 47; 3658/15: 16; 1388: 48; 1337: 49; 3747/12: 14; 3747/5: 16-17; 1360: 16-17.

48 TS. MA. d. 1241; 3658/15: 16; 1388: 48; 1337: 49; 3747/12: 14.

49 TS. MA. d.1241: 25-26.

50 BOA, EV. HMH. d. 5735: 2.

51 BOA, EV. HMH. d. 692; 961; 2492; 5735.

52 BOA, EV. HMH. d. 5735; 7028; 7739; 8105; EV.d. 9202; 9512; 9943.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Piriç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

altında incelenmesini olanaksız kılmaktadır. Ancak 1692 yılından önceki müstakil muhasebe kayıtlarının verileri her iki hanın da mali bilançosunu ayrı ayrı hesaplama olanağını sağlamaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Piriç Hanı'nın çeşitli yıllara ait muhasebe bilançosu muhasebe defterlerinin verileri ışığında "Hanın Geliri" ve "Hanın Giderleri" şeklinde iki başlık altında incelenmiştir. Giderlere ait başlık altında yapılan harcamalar da kendi içerisinde tasniflenerek "Bakım-Onarım ve Diğer Harcamalar" ve "Personel Kadrosu ve Maaşı" şeklinde iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinden tespit edilen sayısal veriler aşağıdaki 4 nolu tabloya aktarılmıştır. Piriç Hanı'nın çeşitli yıllara ait muhasebe bilançosunu ortaya koyan bu tabloda hanın mali durumu ve mali durumunda zamanla meydana gelen değişimleri takip etmek mümkündür.

Tablo 4 Piriç Han'ın çeşitli yıllara ait muhasebe bilançosu (akçe)⁵³

Yıl	Gelir	Gider		Muhasebe Dönemi
		Personel	Diğer	
1574	34.333	8.280	2.078	12 ay
1575	34.745	3.450 ⁵⁴	2.262	12 ay
1577	35.613	8.280	2.488	12 ay
1578	35.587	8.280	1.718	12 ay
1580	32.602	8.280	2.556	12 ay
1595	42.186	9.360	5.766	12 ay
1604	25.134	5.400 ⁵⁵	6.467	9 ay
1616	38.820	10.800	880	12 ay
1622	67.935	17.400	10.769	20 ay
1635	38.820	11.160	9.648	12 ay
1645	48.525	13.500	7.013	15 ay
1652	19.074	6.930	4.536	7 ay
1659	38.148	12.240	34.124	12 ay
1692	31.268	42.120 ⁵⁶	?	12 ay
1697	31.268	12.240	26.158	13 ay
1702	31.260	12.240	?	12 ay
1720	31.260	42.120 ⁵⁷	?	12 ay
1771	167.820 ⁵⁸	56.160 ⁵⁹	17.700	13 ay
1792	167.940	20.520	?	12 ay
1803	201.620	20.520	?	12 ay
1810	207.740	20.520	?	12 ay
1829	1.577,5 ⁶⁰	?	?	12 ay
1832	1.577,5	?	?	12 ay
1835	1.577,5	?	?	12 ay

53 TS. MA. d.1241; 3658/15; 1388; 1337; 3747/12; BOA, MAD. d. 5039: 211, 24; 5631: 146, 3; 682; 5157; 5644; 5269; BOA, EV. HMM. d. 692; 961; 1138; 2492; 5735; 7028; 7739; 8105; BOA, EV. d. 9202; 9512; 9943.

54 Personel maaşının 5 aylık toplamı. TS. MA. d. 1388: 15.

55 Personelin 5 aylık maaş ödemesi. MAD. d. 5039: 24

56 Koza ve Piriç hanlarının bir arada tutulan personel kaydı. EV. HMM. d. 692: 5.

57 Koza ve Piriç hanlarının personel maaşının toplamıdır. EV. HMM. d. 2492.

58 1771-1835 yılları arasındaki veriler her iki hanın gelirlerinin toplamından oluşmaktadır.

59 Koza ve Piriç hanlarının personel maaşının toplamıdır. EV. HMM. d. 5735.

60 1829-1835 yılları arasındaki tutar kuruş cinsinden hesaplanmıştır.

Pirinç Hanı'nın muhasebe bilançosunu gösteren yukarıdaki tablo gelir-gider ve muhasebe dönemleri hakkındaki veriler yansıtmaktadır. Ancak tespit edilen verilerin 17. yüzyılın sonlarına doğru bazı kalemleri muhasebe defterlerinde tek başlık altında kaydedilmiştir. Her iki hanın da gelir kayıtları 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayrı ayrı başlıklar altında kayıt altına alındığından 1771 yılına kadar Pirinç ve Koza hanlarının yıllık gelirlerinin tutarlarını tespit etmek mümkündür. Ancak giderler için aynı durum söz konusu değildir: bazı yıllarda bir arada ve tek başlık altında kaydedildiğinden iki hanın gider kalemlerinin ayrı ayrı tespiti mümkün değildir. 1692 yılında iki hanın personeline ödenen maaş tutarları bir başlık altında ve tek kalemde kaydedilmiştir.⁶¹ (Tabloda iki hanın ortak kayıtlarını gösteren veriler dipnot açıklamalarında belirtilmiştir). Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru söz konusu hanların gelir ve gider kalemlerinin tümü muhasebe defterlerinde yalnızca bir başlık altında kaydedilmiştir. Dolayısıyla tablonun 1771-1835 yılları arasındaki verileri iki hanın ortak muhasebe kayıtlarının sayısal verilerinden oluşmaktadır.⁶²

Pirinç Hanı'nın muhasebe bilançosunu yansıtan yukarıdaki 4 nolu tablonun gelir ve giderlerine dair veriler aşağıda ilgili başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2.2.1. Hanın Geliri

Şehir merkezinde kurulan Pirinç Hanı, sahip olduğu konumu ve fiziki yapısıyla şehrin önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Muhasebe defterlerinde hanın geliri "*Hân-ı Cedîd-i Sâni*" başlığı altında kaydedilmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere muhasebe defterlerinde Koza ve Pirinç hanlarının gelir kayıtları 1771 yılından 1835 yılına kadar aynı başlık altında kaydedilmiştir. Bu durum söz konusu tarihler arasındaki iki hana ait gelirlerin birbirinden bağımsız olarak tespitini imkânsız kılmaktadır. Ancak 1574 ile 1720 yılları arasındaki -4 nolu tabloda da görüldüğü üzere- kayıtlarda hanların yıllık gelirleri ayrı başlıklar altında kaydedilmiştir.⁶³ Dolayısıyla söz konusu tarihler arasında Pirinç Hanı'nın yıllık gelir tutarı hakkında bir kanaate varmak mümkündür. 4 nolu tabloda yer alan ilk kayıta hanın geliri 34.333 akçe (1574) olarak kaydedilmiştir. Sonraki kayıtlarda ise gelirin 31.260 akçe (1720) ile 42.186 akçe (1595) arasında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir.⁶⁴ Gelirde gözlenen değişim konusunda kayıtlara herhangi bir bilgi yansımıştır. Bu durum gelirin bir kısmının cari dönem içerisinde tahsil edilemediğini ve kalanının bir sonraki döneme devrilmesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

2.2.2. Hanın Giderleri

İncelenen muhasebe defterlerinde Pirinç Hanı'na ait harcamalar aşağıda "Bakım-Onarım ve Diğer Harcamalar" ve "Personel Kadrosu ve Maaşı" olmak üzere iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Muhasebe defterlerinden tespit edilen sayısal veriler tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

a. Bakım-Onarım ve Diğer Harcamalar

Her vakıf eserinde olduğu gibi Pirinç Hanı'nın da işlevini aksatmadan sürdürmesi için fiziki yapısının bakım ve onarımı zorunlu ve öncelikli bir durum teşkil etmekteydi. İncelenen defterlerde hanın bakım ve onarımı için gerekli olan teknik kadronun tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bu kadrolarda yer alan personel isim ve maaş bilgileri bir sonraki başlık altında yer alan 4 nolu tabloya aktarılmıştır. Söz konusu defterlere hanın bakım, onarım, temizlik ve aydınlatma gibi birçok harcama kalemleri yansımıştır. Bu kalemler

61 BOA, EV. HMH. d. 692: 5.

62 BOA, EV. HMH. d. 5735; 7028; 7739; 8105; EV. d. 9202; 9512; 9943.

63 TS. MA. d.1241; 3658/15; 1388; 1337; 3747/12; BOA, MAD. d. 5039: 211, 12; 5631: 146, 3; 682; 5157; 5644; 5269; BOA, EV. HMH. d. 692; 961; 1138; 2492.

64 BOA, EV. HMH. d. 2492; BOA, MAD. d. 5039: 212.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa’da Koza ve Piriç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

“Minhâ el-masraf”⁶⁵ ya da “Be-cihet-i harc-ı...”⁶⁶ başlıkları altında -alt başlıklar halinde- kaydedilmiştir. Hanın oda, dükkân, mescit ve suyuollarının bakım ve onarımına ilişkin birçok harcama “el-meremmet” alt başlığı altında kaydedilmiştir. Bu başlık altında tespit edilen veriler Tablo 5’te yer alan “Onarım” başlığı altında aktarılmıştır. Hanın oda, dükkân ve mescidin aydınlatılması (revgan-ı bezir, şem-i mescit) ve temizliği (mezbelekeş) gibi farklı kalemlerden oluşan harcamalar “Harc-ı müteferrika” başlığı altında kaydedilmiştir.⁶⁷ Bu harcamalar “Temizlik”, “Aydınlatma” diğer farklı harcama tutarları ise “Diğer” şeklinde tasniflendirilerek aşağıdaki 5 nolu tabloya aktarılmıştır.

Tablo 5 Piriç Han’ın harcama kalemleri ve sayısal verileri (akçe)⁶⁸

Yıllar	Onarım	Temizlik	Aydınlatma	Diğer	Muhasebe Süresi
1574	827	550	180	521	12 aylık
1576	1.379	430	135	318	12 aylık
1577	644	495	264	315	12 aylık
1578	918	635	257	466	12 aylık
1580	1.273	600	254	429	12 aylık

Hanın detaylı kayıtlarını içeren beş muhasebe defterinin verileri sonucunda oluşan Tablo 5’ten anlaşıldığı üzere en yüksek harcama hanın oda, dükkân, mescit ve suyuollarının bakım ve onarımı için yapılmıştır. Bakım ve onarım harcamalarından sonra sırasıyla temizlik, diğer harcamalar ve aydınlatma harcamaları gelmektedir. Söz konusu beş muhasebe defteri dışında incelenen diğer muhasebe defterlerinde Piriç Hanı’na ait harcama kalemleri iç içe tek başlık altında kaydedilmiştir. Bundan dolayı harcama kalemleri ayrı yarı tespit edilememiştir. Ancak yapılan harcamaların toplam tutarlarının kaydedildiği bu defterlerden tespit edilen veriler Tablo 5’te “Giderler” başlığının “Diğer” alt başlığına aktarılmıştır. Çeşitli harcamaların yer aldığı “Diğer” başlığı altında 1659 yılında tamir için 34.124 akçe harcadığı tespit edilmiştir.⁶⁹ Bu tutar incelenen muhasebe kayıtları içindeki en yüksek tutar olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu denli yüksek maliyet gerektiren tamirin neden kaynaklandığına dair kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır. İkinci en yüksek harcama ise 26.158 akçe ile 1697 yılında yapılmıştır (Bkz. Tablo 4).⁷⁰

b. Personel Kadrosu ve Maaşı

İncelenen muhasebe defterlerinde Piriç Hanı’nın hizmet kadroları 1574-1584 yıllarının kayıtlarını içeren yedi muhasebe defterinde detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda han ve hanın mescidi için tahsis edilen hizmet kadroları ve bu kadrolarda görev yapan personelin ismi ve aldığı günlük hizmet bedeline dair detaylı bilgiler yer almaktadır. Söz konusu vakıf defterlerinden dokuz hizmet kadrosu tespit edilmiştir. Birer kişilik olan bu hizmet kadroları hanın yönetimi için “emin”, gelirlerin toplanması için “câbi”, kayıt işleri için “kâtip”; hanın oda, dükkân, suyuolları ve mescidin bakım-onarımı için “meremmet” ve “râh-ı âb”, temizlik ve kapıların vaktinde açılıp ve kapatılması için “ferraş ve “bevvaş”, mescit için “imam” ve “müezzin” kadrosundan oluşmaktaydı⁷¹ Bu kadrolara 1574-1584 yılları arasında istihdam edilen personelin ismi ve aldığı günlük hizmet bedeli aşağıdaki 6 nolu tabloya aktarılmıştır.

65 TS. MA. d.1241: 23; 1388: 19; 1337: 19.

66 TS. MA. d.3658/15: 23.

67 TS. MA. d.1241: 24-25.

68 TS. MA. d.1241: 25-26; 3658/15: 24; 1388: 20-21; 1337: 20-21; 3747/12: 24.

69 BOA, MAD.d.5269: 11.

70 BOA, EV.HMH.d. 961: 4.

71 TS. MA. d. 1241: 47; 3658/15: 16; 1388: 48; 1337: 49; 3747/12: 14; 3747/5: 16-17; 1360: 16-17.

Tablo 6 Personel Kadrosu ve Maaşı⁷²

Yıllar	Personel İsmi ve Günlük Maaşı (akçe)												Muhasebe Dönemi													
	Emin		Kâtip		Câbi		Bevvab		Râh-î âb		Meremmet			İmam		Müezzin										
	İsim	G	M.	İsim	G	M.	İsim	G	M.	İsim	G	M.	İsim	G	M.	İsim	G	M.								
1574	Mir Mehmed b. Mahmud	7	M.	Hasan b. Abdullah	2	M.	Mehmed b. Mustafa	2	M.	Nebi b. Mehmed	2	M.	Halil b. Recep	2	M.	Veli b. Mehmed	1	M.	Sefer Çelebi	4	M.	Ali b. Osman	3	M.	3	12 ay
1575	Mir Mehmed b. Mahmud	7		Hasan b. Abdullah	2		Mehmed b. Mustafa	2		Cafer b. Abdullah	2		Halil b. Recep	2		Veli b. Mehmed	1		Ali b. İlyas	4		Mehmed b. Mustafa	3		3	12 ay
1577	Mir Mehmed b. Mahmud	7		Hasan b. Abdullah	2		Mehmed b. Mustafa	2		Cafer b. Abdullah	2		Halil b. Recep	2		Veli b. Mehmed	1		Ali b. İlyas	4		Mehmed b. Mustafa	3		3	12 ay
1578	Mehmed b. Cafer	7		Hasan b. Abdullah	2		Nebi b. Mehmed	2		Cafer b. Abdullah	2		Halil b. Recep	2		Veli b. Mehmed	1		Ali b. İlyas	4		Mehmed b. Mustafa	3		3	12 ay
1580	Seyyid Mehmed b. Cafer	7		Hasan b. Abdullah	2		Nebi b. Mehmed	2		Cafer b. Abdullah	2		Müste-cab	2		Veli b. Musa	2		Muhiyeddin	4		Alâeddin	3		3	12 ay
1583	Seyyid Mehmed	7		Hasan b. Abdullah	2		Nebi b. Mehmed	2		Nebi b. Mehmed el mezkur	2		İsim yerine "râh-î âb" ifadesi yazılmıştır.	2		Veli b. Musa	2		Mehmed	4		Ali	3		3	12 ay
1584	Seyyid Mehmed	7		Hasan b. Abdullah	2		Nebi b. Mehmed	2		Nebi b. Mehmed el mezkur	2		Müste-cab	2		Veli b. Musa	2		Mehmed	4		Ali	3		3	12

72 TS. MA. d. 1241: 47; 3658/15: 16; 1388: 48; 1337: 49; 3747/12: 14; 3747/5: 16-17; 1360: 16-17.

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işığında
Bursa'da Koza ve Piriç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

Yukarıda yer alan 6 nolu tablo 1574-1584 yıllarının kayıtlarını içeren yedi vakıf muhasebe defterinin verilerinden oluşmaktadır. Tabloya hanın hizmet kadroları, söz konusu yıllar arasında görev yapan personelin ismi ve ifa ettiği hizmet karşılığına aldığı günlük hizmet bedeli yansıtılmıştır. Bu tabloda da görüldüğü üzere 1574 ile 1584 yılları arasında geçen on yıllık zaman zarfında han ve mescidin hizmet kadrolarının bazılarında farklı kişiler bulunsun da personelin günlük hizmet tutarında sadece meremmet kadrosunda bir artış olmuştur. Meremmet kadrosunda on yıl boyunca bulunan Veli bin Mehmed'in günlük hizmet tutarı 1574-1578 yılları arasında bir akçe iken 1580 yılında iki akçeye yükseltilmiştir.⁷³

Hanın detaylı kayıtlarını içeren söz konusu yedi vakıf muhasebe defteri dışında tespit edilen diğer vakıf muhasebe defterlerinde hanın hizmet kadroları, personelin isim ve günlük hizmet tutarına dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Örneğin 1595 yılına ait defterde hanın personel ve personele yapılan maaş ödemesi ile ilgili sadece şu bilgi kaydedilmiştir: "Cemâat-ı Huddâm-ı Hân-ı Cedîd-i Sâni der mahrûse-ı Burusa 9 nefer fi yevmi 26 akçe fi 12 eşhür 9.360".⁷⁴ Personel sayısı ve personelin günlük ve yıllık hizmet bedelinin yansıdığı bu kayıttan hanın hizmet kadroları ve bu kadrolarda görev icra eden personel bilgisi ve her bir personelin aldığı maaş tutarı ile ilgili bilgiler kaydedilmemiştir. İncelenen bazı muhasebe defterlerinde 1591 yılından 1645 yılına kadar aynı durum devam etmiştir.⁷⁵ Ancak 1645 yılının kayıtlarını içeren bir defterde hanın hizmet kadrosu detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Defterde hanın personel kadrosu "An Cemâat-ı Huddâm-ı Hân-ı Cedîd-i Sâni der Burusa" başlığı altında kaydedilmiştir. Buna göre emin kadrosunda günlük yedi akçe hizmet karşılığında Eyyüb bin Hasan adlı kişi bulunmuştur. Aynı kişi günlük üç akçe hizmet bedeli ile kâtiplik görevini de üstlenmiştir. Han mescidinin imam kadrosunda günlük üç akçe hizmet bedeli ile İsmail isimdeki şahısın, bevab kadrosunda ise günlük dört akçe hizmet karşılığında Hasan adlı kişinin ismi kaydedilmiştir. Bu kadrolar dışındaki diğer kadrolarda bulunan personelin ismi yazılmamıştır. Ancak kadro ismi ve hizmet bedeli kaydedilmiştir: müezzinlik ve râh-ı âb hizmetlerinin günlük hizmet bedeli üçer; mezbelekeş hizmetinin günlük hizmet bedeli dört ve kayyım, câbi, ferraş ve meremmet hizmetlerinin günlük hizmet bedeli ise ikişer akçe olarak belirtilmiştir.⁷⁶

İncelenen kayıtlarda 1645 yılından sonraki muhasebe defterlerinde hanın hizmet kadroları ile ilgili bilgiler sadece günlük ve yıllık ödemelerin toplamı ile sınırlı kalmıştır.⁷⁷ Bu kayıtlardan hizmet kadrosunda bulunan personelin maaş tutarıyla ilgili tespit edilen sayısal veriler yukarıdaki 4 nolu tabloya aktarılmıştır. Bu tabloda 1692, 1720 ve 1771 yıllarının kayıtlarında Piriç ve Koza hanlarının personel kayıtları birer başlık altında ve tek kalemde kaydedilmiştir.⁷⁸ 1771 yılından sonraki kayıtlarda -yukarıdaki 6 nolu tabloda da görüldüğü gibi- Piriç Hanı'nın personel maaşında ciddi artış olduğu gözlenmiştir. Ancak bu artışın personel maaşına yapılan zamdan mı yoksa mevcut hizmet kadrolarına yeni kadroların dâhil edilmesinden mi kaynaklandığına dair kayıtlara herhangi bir bilgi yansımamıştır.

Hanın personel kadrosu ile ilgili 1832 yılına ait bir tevcihat kaydına rastlanmıştır. Bu kayıttan imam, müezzin, câbi ve kayyım olmak üzere toplamda dört hizmet kadrosunda bulunan Abdülkerim Hâlife adlı kişinin vefat etmesi üzerine günlük dört akçe ile imamet, üç akçe ile müezzin ve ikişer akçeyle câbi ve kayyım kadrolarına Hâfız Mehmed adlı kişi tayin edilmiştir.⁷⁹ Bu durum bir kişinin aynı zamanda birden fazla hizmet kadrosunda görev alabildiğini göstermektedir.

73 TS. MA. d. 1241: 47; 3658/15: 16; 1388: 48; 1337: 49; 3747/12: 14; 3747/5: 16-17; 1360: 16-17.

74 BOA, MAD. 5039: 219.

75 BOA, MAD. d. 5039: 259, 219, 132-133, 56, 36; 5631: 149, 8; 682: 26.

76 BOA, MAD.d. 5157: 13.

77 BOA, MAD. d. 5644; 5269; BOA, EV. HMH. d. 961.

78 BOA, EV. HMH. d. 692; 2492; 5735.

79 BOA, C. EV. 164-8197.

Sonuç

Sultan II. Bâyezid, 14. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasi ve ticaret merkezi olan Bursa şehir merkezinde inşa ettirdiği Koza (1491) ve Piriñç (1508) hanlarının üstlendikleri hizmet misyonlarını yerine getirebilmeleri için gerekli olan tüm hukukî ve finansal alt yapılarını sağlamış ve hanların işleyişi için idari ve teknik kadroları tespit ve tahsis etmişti. Bu sayede kendi kuruluş felsefeleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren iki han da asırlarca özelde Bursa şehrine genelde ise ülke ekonomisine önemli katkılar sunmuşlardı. Birer ticaret merkezi olan iki hanın da fiziksel yapısı dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde organize edilmişti. İki katlı yapıları ile birer mescide sahip olan hanlar oda, depo, avlu, şadırvan ve ahır gibi bölümlerden oluşmaktaydılar. Koza Hanı'nın 102, Piriñç Hanı'nın ise 97 odası bulunmaktaydı. Koza Hanı, Piriñç Hanı'ndan daha büyük olduğu için daha fonksiyonel bir yapıya sahipti. Bu durum haliyle Koza Hanı'nın daha fazla personel kadrosuna ve zengin finansal kaynaklara sahip olmasını sağlamıştır. 12 hizmet kadrosu bulunan Kozan Hanı'nın yıllık geliri yaklaşık 80 akçe iken dokuz hizmet kadrosu bulunan Piriñç Hanı'nın yıllık gelir yaklaşık 35 bin akçeydi.

Koza ve Piriñç hanlarının muhasebe bilançolarının istatistiksel analizleri için 1574-1835 yılları arasındaki kayıtları içeren birçok muhasebe defteri incelenmiştir. Bu kayıtlardan tespit edilen sayısal veriler tablolar halinde çalışmanın ilgili başlıkları altında verilmiştir. Koza ve Piriñç hanlarının yönetimi İstanbul'daki Sultan II. Bâyezid külliye yönetimine bağlıydı. Ancak hanlar fiilen "emin" unvanlı bir yönetici tarafından yönetilmekteydi. Koza Hanı'nın -yönetim dışında- İstanbul'daki külliye ile finansal açıdan da bir ilişkisi vardı: külliye camii'nde Vâkıf Sultan'ın ruhuna günde üç hatim okumak için görevlendirilen 90 cüzhânın maaş ödemeleri Koza Hanı'nın gelirinden sağlanmaktaydı. Hanın gelirinden söz konusu personelin maaş ödemeleri dışında yapılan herhangi bir ödeme kaydına rastlanmamıştır. Nitekim Sultan II. Bâyezid vakfiyede hanın gelirlerinin külliye gelirlerine karıştırılmaması, gelirlerin hanın kendi harcamaları için kullanılmasını şart kılmıştı. Arşiv kayıtlarının verilerinden Osmanlı döneminde Koza ve Piriñç hanlarının mali kaynakları ve iç örgütlenmeleriyle birer ticaret merkezi olarak varlıklarını asırlarca sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Tarihi yapıların özgün durumları ile korunması ve onların güncel ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde kullanılması korunma işlevinin vazgeçilmez ögesidir (Giresun, 2017: 36). Koza ve Piriñç hanlarının varlıklarını günümüze kadar devam ettirmesi bu ilke sayesinde gerçekleşmiştir. Günümüzde Koza Hanı üst katında dükkânlar alt katında ise yer alan kafeteryalarla şehir ekonomisine katkı sağlarken aynı zamanda şehir halkının dinlenme ve sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayan bir mekân olarak toplumsal hayatta önemli katkılar sunmaya devam etmektedir. Aynı şekilde Piriñç Hanı da günümüzde çeşitli kafeteryaların işletildiği bir mekân olarak şehir ekonomisine katkı sağlarken aynı zamanda şehir halkının sosyal hayatına önemli hizmetler sunmaktadır. Koza ve Piriñç hanları asırları deviren, tarihe tanıklık eden ve insanlığa mal olmuş Bursa şehrinin önemli kültür varlıkları olarak adeta geçmiş ve gelecek arasında bir köprü olma işlevini üstlenmişlerdir.

Bu çalışmada Koza ve Piriñç hanlarının kurumsal kimlikleri, iç işleyişi, personel kadrosu, muhasebe bilançosu ve fonksiyonel özellikleri ortaya konulmuştur. Çalışma Bursa'nın iktisadî ve sosyal hayatında önemli yer tutan hanların mimari özellikleri ve ticari fonksiyonlarının yanı sıra kurumsal kimlikleri, iç örgütlenmeleri ve işleyişlerine dair gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defterleri: TS. MA. d.1241; 3658/15; 1388; 1337; 3747/5; 3747/12; 1360.

Maliyeden Müdevver Defterleri: MAD. d. 5039; 5631; 682; 5157; 5644; 5269.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri: EV.HMH. d. 692; 961; 1138; 2492; 5735; 7028; 7739; 8105.

Evkaf Defterleri: EV. d. 9202; 9512; 9943.

Cevdet Evkaf: C. EV. 164-8197.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi (VGMA)

VGMA, Defter 1377 (Kasa 128).

VGMA, d. 57, 103-104.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM)

Orhan Gâzî Bursa İmâreti Vakfiyesi, TİEM, 2188.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalın Eryavuz, Şebnem (2022). "Kervansaray". İslâm Ansiklopedisi, C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 299-302.

Akar, Tuba (2009). "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13), 267-292.

Akar, Tuba (2010). "Tanzimat Öncesinde Vakıf Kurumu ve Yapıların Korunması". *Vakıflar Dergisi*, (33), 89-110.

Akgündüz, Ahmet (2000). "İcâre-i Vâhide". İslâm Ansiklopedisi, C. 21. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 388-389.

Alkan, Fikret (2019). Günümüze Ulaşamayan Bursa Hanları. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Ateş, Nilüfer (2017). "Osmanlı'da Vakıf-Küllîye-Şehir İlişkisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 151-164.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1953). *Fâtih Devri Mimarîsi*. İstanbul: Fethi Derneği Neşriyatı.

Ayverdi, E. Hakkı ve Yüksel İ. Aydın (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi*. İstanbul: Fetih Cemiyeti.

Barkan, Ömer Lütfi (1971). "Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Âit Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)". *Vakıflar Dergisi*, (9), 109-161.

Başol, Samettin (2014). "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış". *Vakıf ve İktisat Sempozyumu (Bildirileri)*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 151-164.

- Baykal, Kâzım (1950). *Bursa ve Anıtları*. Bursa Aysan Basımevi.
- Bursa Çarşısının İncisi Koza Han* (2009). Bursa Osmangazi Belediyesi.
- Cantay, Gönül (1996). "Bursa'da Osmanlıların İlk Tıp Kuruluşu". *Erdem Dergisi*, 9 (26), 199-504.
- Cezar, Mustafa (1983). *Typical Commercial Buildings of the Ottaman Classical Period and the Ottoman Classical Period and the Ottoman Cosntruction System*. Türkiye İş Bankası Cultural Publicationas.
- Çam, Mevlüt ve Ramazan Pantık (2022). *Bursa Selâtin Vakıfları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çizakça, Murat (1980). "A Short History Of The Bursa Silk Industry". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 23 (1/2), 142-152.
- Doğanbaş, Muzaffer (2010). *Amasya II. Bâyezid Külliyesi*. Amasya Valiliği.
- Dörtok, Zeynep (2001). Bursa'nın Kent Dokusu Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (17.yy). Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Dündar, Abdülkadir (2003) "Bir Belgeye Göre Amasya II. Bayezid Külliyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 131-172.
- Dursun, Kübra (2020). II. Bayezid'in Annesi Gülbahar Hatun'un Hayatı ve Vakıfları. Doktora Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Dursun, Kübra (2023). "Bir İsim İki Kadın, İki vakıf Bir Yıl: 1592 Senesi Tokat ve Trabzon Gülbahar Hatun Vakıflarına Kısa Bir Bakış". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (57), 61-84.
- Emecen, M. Feridun (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Ergenç, Özer (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ersoy, Bozkurt (1999). "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri". *Utrecht, 23-28 Ağustos, Ejos-Electronic Journal Of Oriental Studies*, C. IV.
- Ertaş, Fatih Coşkun ve Şaziye Ulubaş Şahin (2015). "17. Yüzyılda Anadolu'da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (8), 101-125.
- Eyice, Semavi (2002). "Koza Hanı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 231-232.
- Gerber, Haim (1988). *Economy And Scoiety In An Ottoman City: Bursa (1600-1700)*. The Hebrew University-Jerusalem.
- Genç, Mehmet (2000). "İltizam", *DİA*, C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 154-158.
- Genç, Vural (2019). *Acem'dem Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bitlîsî (1457-1520)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Giresun, Buket (2017). Tarihi Gar Binalarında İşlev Dönüşümünün Sürdürülebilirlik Bağlamında İrdelenme-

**Vakıf Muhasebe Defterleri Işında
Bursa'da Koza ve Piriç Hanlarının İdari ve Mali Tarihinden Bir Kesit (1574-1835)**

si. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

Güler, Nazenin Saadet (2021). Kuruluşundan Günümüze İstanbul II. Bâyezid Külliyesi. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Güler, Semra (2020). "Bursa Hanlarında Mescidler". İstem, (35), 17-39.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf". *DİA*, C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 475-479.

Güran, Ceyhan (1976). *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*. Vakıflar Genel Müdürlüğü.

İnalcık, Halil (1960). "Bursa XV. Asrın Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten XXIV* (93), 45-102.

İnalcık, Halil (1992). "Bursa". *DİA*, C. 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 445- 449.

İnalcık, Halil (2017). *Halil İnalcık'ın Bursa Araştırmaları*. Hazırlayan Yusuf Oğuzoğlu. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı.

Kazancıgil, Ratip (1997). *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*. Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 7.

Kepecioğlu, Kâmil (2010). *Bursa Kütüğü*. C. I-II-III-IV. Uludağ yayınları.

Meriç, Rıfki Melûl (1957). "Bayezid Câmii Mimârı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi*, (II), Ankara: 5-76.

Orbay, Kayhan (2004). "Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda". *Osmanlı Araştırmaları*, (XXIV), İstanbul: 289-305.

Orbay, Kayhan (2007). "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'nin Mali Tarihi (1553-1650)". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, (22), 125-158.

Orbay, Kayhan (2011). "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61 (2), 293-322.

Orbay, Kayhan (2012a). "Edirne II. Bayezid Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)". *A.Ü. Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma merkezi (GAMER)*, (1), 113-141.

Orbay, Kayhan (2012b). "Orhan Gazi Vakfı'nın Malî Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)". *Vakıflar Dergisi*, (38), 65-84.

Orbay, Kayhan (2014). "Vakıfların İktisadi Etkinliği, Mali Denetimi ve İktisadi İşlemleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Vakıf ve İktisat*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. 177-182.

Oruç, Hatice ve Kayhan Orbay (2019). "Şehabeddin Paşa'nın Filibe'deki Vakfına Ait Kaynaklar: Muhasebe Defterleri". *Belgeler*, (35), 1-144.

Ömer Hilmi Efendi (1977). *İthaf-ül-ahlâf fî ahkâm-il-evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Öztürk, Nazif. (1995). "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti". *DİA*, C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 521-524.

Sahillioğlu, Halil (1995). "Emîn". *DÍA*, C. 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 111-112.

Sayın, Sinan (2017). B-215 Numaralı Bursa Şer'iyeye Sicil Defteri Transkripsiyonu (H.1192-1193/M.1778-1779). Yüksek Lisans Tezi. Muđla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Türkiye Vakıf Abideler ve Eski Eserler (1993). C. III. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Ulubaş Şahin, Şaziye (2014). 17. Yüzyılda Anadoluda Vakıf Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Ülken, Hilmi Ziya, (2006). "Vakıf Sistemi Ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi*, (IX). 24-30.

Üzümçeker, Ramiz (2014). Rural Economy And Vakıf Finances In Sixteenth-Centry Anatoli: A Study On Çelebi Sultan Mehmed Vakfı In Bursa, 1558-1591. Yüksek Lisans Tezi, Bođaziçi Üniversitesi.

Yalçiner, G. (1997). "Han". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: YEM. Yay. 753-154.

Yaşayanlar, İsmail (2017). "Hân-ı Cedîd'den Koza Hanı'na Bir Ticaret Merkezinin Mekânsal ve Fonksiyonel Dönüşümü". *Sultan II Bayezid Dönemi Ve Bursa*. Editör Nilüfer Alkan Günay. Bursa Osmangazi Belediyesi Yay. 572-593.

Yavaş, Doğan (2007). "Pirinç Hanı". *DÍA*, C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay: 285-286.

Yüksel, İ. Aydın (1983). *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (886-928/1481-1520)*, C. V. İstanbul: Fetih Cemiyeti.